
ŠTÚDIE

INDAGINES – ZÁSEKY VO VOJENSKOM OBRANNOM SYSTÉME STREDOVEKÉHO UHORSKA NA ÚZEMÍ DNEŠNÉHO SLOVENSKA

PETER ROHÁČ

ROHÁČ, P.: Indagines – Abatisses in the Fortification System of the Medieval Hungary in the Territory of Today's Slovakia. *Vojenská história*, 1, 18, 2014, pp 6 - 27, Bratislava.

The study is aimed at approaching the issue of abatisses in the medieval Hungary, monitored in a considerably wide area. Abatisses used to be an integral part of the military-defence system not only in the Middle Ages but with certain modifications preserved until later periods. This is basically a military system, the author has approached in the context of military and political situation of that period, including characteristics of the whole fortification system of medieval Hungary and determination of importance of this studied defence element. The author pointed out that the military-defence system of medieval Hungary was not based on a number of random decisions, but rather built up intentionally and thoughtfully, to stress the strategic importance of the northern Hungary from the Central European point of view.

Military History. Hungary. Middle Ages. Abatisses in the territory of Today's Slovakia.

V časoch neustálených hraníc, najmä v 10. – 11. storočí, bola vojna a koristníctvo bežnou praxou. Každý zo štátov sa však z času na čas musel sám brániť útokom spoza hraníc. Aj preto jednou z hlavných úloh panovníka bolo zabezpečiť obranu krajiny. Táto otázka úzko súvisí i s pojmom (štátnych) hraníc, ktoré stredovek nechápal v dnešnom lineárnom, statickom zmysle, ale skôr ako meniace sa rozhranie dvoch veličín, medzi ktorými sa nachádzal neutrálny priestor.¹

---

¹ K problematike hraníc napr. IRSIGLER, Franz. Der Einfluß politischer Grenzen auf die Siedlungs- und Kulturlandschaftsentwicklung. In *Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie* 9, 1991, Bonn 1991, s. 9-23. ISSN 0175-0046. Podobne SCHICH, Winfried. Die »Grenze« im östlichen Mitteleuropa im hohen Mittelalter. In *Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie* 9, 1991, Bonn 1991, s. 135-146. LE GOFF, Jacques. Střed a periferie. In *Encyklopedie středověku* (ed. LE GOFF Jacques, SCHMITT Jean-Claude). Praha 2002, s. 732-738. ISBN 80-7021-545-3. V našej historiografii napr. SLIVKA, Michal. Hranice v mentálnom chápaní stredovekého človeka. In *Archeologia historica* 29/04. Sborník příspěvků přednesených na XXXV. konferenci archeologů středověku ČR a SR s hl. zaměřením Hranice v životě středověkého člověka. Hrabušice 29.9. – 3.10. 2003. Brno 2004, s. 9-36. ISBN 80 -7275 -049 -6.

Podľa historických správ a názorov historikov bolo stredoveké Uhorsko obklopené pásom riedko obývaných, alebo aj pustých oblastí v písomných prameňoch zvaných maď. *gyepüelve*, lat. „*ultra indagines*“, čiže územie za zásekmi. Tieto tvoril široký pás lesov a pohorí, nazývaný aj „*confinium regni*“, alebo pohraničie. Tvorilo nárazníkové pásmo medzi jednotlivými štátnymi útvarmi, ktorého prechod pre útočníkov mal byť čo najviac sťažený.² Hornaté oblasti, ako aj močiare a rieky, tvorili pritom základ ochrany. Tieto prírodné bariéry sa však dali prekročiť cez horské priesmyky, riečne brody alebo údolia, ktorými viedlo tých pár ciest spájajúcich jednotlivé regióny strednej Európy. V miestach týchto priechodov sa zväčša sústreďovalo viacero ciest z jednej i druhej strany hraníc.³ V tomto priestore teda stačilo vybudovať nejaké obranné zariadenia a zabrániť tak vpádom spoza hraníc, ale i kontrolovať pohyb ľudí a tovarov. Na to slúžili prekážky na cestách a prístupoch k nim dočasného i trvalejšieho charakteru, v prameňoch označované ako záseky, preseky, lat. *indagines*, alebo *clausuras* či *clusa*, maď. *gyepü*, nem. *Verhauen*, podobne i brány, branky, lat. *porta*, maď. *kapu*, prípadne i priekopy, lat. *fossa*, hrádza či „vodné záseky“, „*clausuram aquae*,“ maď. *gát*. Tieto tvorili prvú obrannú líniu, stráženú pohraničnými silami.⁴ Za touto sústavou sa zvyčajne nachádzala línia hradov chrániaca vlastné územie štátu.

Čo sa týka brán, tie zvykli stáť priamo na ceste, a niekedy bývali označované podľa jej smeru, napr. česká, uhorská, nemecká, poľská či ruská brána. Samotná stavba bola zvyčajne z kameňa a zaistovali ju veže.⁵ Ako asi vyzeralo takéto zariadenie, môžeme vidieť zo zmienky v „*Rogerii carmen miserabile*“ k roku 1241. Hovorí sa tam o opevnení akéhosi ostrova v blízkosti rieky Čierny Kriš, v dnešnom západnom Rumunsku. Ostrov bol prístupný iba po opevnenej ceste, na ktorej sa nachádzali tri brány s vežami a ktorá bola v dĺžke jednej míle obklopená pevnými zásekmi.⁶ Dané opevnenia boli pravdepodobne rovnaké, aké sa používali aj pri zabezpečení brán v pohraničí. Tieto niekedy charakterizovali i doplnujúce pomenovania, ako napr. kamenná brána, maď. *kökapu*, lat. „*porta lapidea*“, tiež železná brána, maď. *vaskapu*, lat. „*porta ferrea*“, alebo „*claustra ferrea*“. Pritom názov železná treba chápať obrazne, v zmysle silná ako zo železa.⁷

² TAGÁNYI, Karl. *Alte Grenzschutz-Vorrichtungen und Grenz-Ödland: gyeptü und gyeptüelve*. In *Ungarische Jahrbücher* I. Berlin und Leipzig 1921, s. 105-106. Podobne GYÖRFFY, György. *Świety Stefan I. król Wegier i jego dzieło*. (István király és műve, Budapest 1977) Oficyna wydawnicza RYTM. Warszawa 2003, s. 253-265. ISBN 83-7399-098-4. Celkovo k problematike identifikácie zásekov, resp. územia za zásekmi KISS, Gábor – TÓTH, Endre. *Adatok a nyugat-dunántúli korai magyar gyeptü topográfijához*. In *TUDOMÁNYOS FÜZETEK II. MAGYAROK TÉRBEN ÉS IDŐBEN*. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia. Tatabánya - Esztergom. 1996. május 28-31 s. 105-106. ISSN 0866-2908. V našej historiografii sa touto problematikou zaoberal KLEIN, Bohuš. *Budovanie obranného systému na území Slovenska od 10. storočia do tatarského vpádu*. In *Historický zborník* 19, č. 1, zost. BOBÁK, Ján. Martin : Matica slovenská, 2009, s. 124-125. ISSN 1335-8723.

³ CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava : Filozofická fakulta University Komenského, 1923. kapitola IV. , s. 56-70. ZEMEK, Metoděj. *Moravsko-Uherská hranice v 10. až 13. století*. Brno : b. v., 1972.

⁴ TAGÁNYI, ref. 2, s. 106-107. Z týchto zariadení sa nebudeme venovať len priekopám. V prameňoch sa síce vyskytujú dosť často, ale ich spojitost' s nejakou ochrannou či obrannou funkciou sa často ťažko dokazuje. Porovnaj TAKÁCS, Károly. *Árpád-kori csatornarendszerek kutatása a Rábaközben és a Kárpát-medence egyéb területein II. rész*. In *Korall 2001*. Budapest : Tavaszi – Nyári, 2001, s. 298-314. ISSN 1586-2410.

⁵ TAGÁNYI, ref. 2, s. 106. Podobne i CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 73.

⁶ „*nam nullus in... insulam intrare poterat, nisi per quamdam viam artissimam et minutam, ita ut per milliarem in illa via tres porte cum turribus facte erant et preter has erant ad miliarem fortissime indagines circumquaque*.“ JUHÁSZ, Ladislaus. *Rogerii carmen miserabile*. In *Scriptores rerum Hungaricarum II*. Budapestini : b. v., 1938, s. 578. K problematike vpádu Tatárov (Mongolov), ako aj lokalizácie objektov pozri MARSINA, Richard – MAREK, Miloš. *Tatarský vpád*. Budmerice : Rak, 2008, s. 105-107, 159. ISBN 978-80-85501-40-7. Porovnaj CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 73, pozn. 286.

⁷ TAGÁNYI, ref. 2, s. 107. K bránam a vrátam napr. KRAJČOVIČ, Rudolf. *Živé kroniky slovenských dejín skryté*

Brány boli chránené valmi z kamenia a balvanov, na ktoré nadväzovali záseky. Tvorili ich zoťaté a na seba navŕšené, alebo do seba zaklínené kmene listnatých (prípadne ihličnatých) stromov obrátené korunami k útočníkom tak, aby zatarasili cestu, ale i širšie okolie.⁸ Pozapletané kmene stromov mohli byť tiež zarazené do zeme, aby sa nepriateľom sťažilo ich odstránenie.⁹ Išlo v podstate o stromové barikády, ktorých bližší opis je však v prameňoch zriedkavý. Prírodzene, záseky nemuseli byť viazané len na brány, v prípade nutnosti sa dali vo vhodnom prostredí použiť aj v ich predpolí či zázemí a vo vnútrozemí krajiny. Ich výrobu a údržbu mali na starosti poddaní v rámci svojich robotných povinností. Zaujímavý doklad nachádzame z konca 12. storočia v tzv. Anonymovej kronike, kde pri vybájanom prechode Uhrov do Karpatskej kotliny „*haličský knieža prikázal, aby ... dvetisíc lukostrelcov a tritisíc sedliakov šlo vopred a pripravilo cestu cez les Heveš (Karpaty) až po hranice (území) Užského hradu*“.¹⁰ Podobne i v inom odkaze, v súvislosti s Mezešskou bránou, „... na ich príkaz obyvatelia (tej) zeme postavili kamenné brány ... zhotovili veľké záseky“.¹¹ Nemožno to chápať ináč, než tak, že to boli poddaní.¹¹ Takéto povinnosti boli nákladné a ťažké, preto veľkí feudálni vlastníci, cirkevní, i svetskí často vymáhali od panovníka oslobodenie od týchto robôt pre svojich poddaných. Tieto tendencie sa začali presadzovať za vlády Ondreja II., ktorý v renovácii Zlatej buly z roku 1231 oslobodil od týchto činností aj svojich ľudí. Vďaka týmto exempciám potom máme časť informácií o samotných zásekoch. Na tieto vojensko-ochranné opatrenia nadväzujú však i opatrenia colné a mýtné, sústredené zvyčajne za hraničnými prekážkami, príp. pri iných význačných komunikačných uzloch, akými boli napr. mosty alebo brody.¹²

Umelé prekážky boli výrazným predelom v krajine i niekoľko storočí a v listinnom materiáli sa ako metačné body spomínajú i dlho potom, čo samotné záseky zanikli. Všetky tieto obranné zariadenia, prírodzene, neboli bez ochrany. Danú službu vykonávali pohraničné stráže, v prameňoch označované ako *speculatores*, resp. *exploratores*, maď. orök, teda stráže, vyzvedači, špehovia, príp. strelci, lat. *sagittarii*, maď. lövök, ktorých sídla ležali v blízkosti objektov, ktoré mali strážiť. Ich prítomnosť na určitom území nám okrem listinných zmienok prezrádzajú len miestne toponymá typu Stráž, Stráže, Strážske, Ostrihom, príp. Őr, Ewr a ich obmeny. Týmito *speculatores* boli obyčajne príslušníci maďarského etnika, resp. i oddiely žoldnierov: Kumánov, Pečenehov, Kovarov, Sikulov, alebo i Rusov, na čo opäť nachádzame odkazy v miestnom názvosloví. Ich funkcia spočívala v strážnej službe a pochôdzkach, resp. vo výzvedných úlohách.¹³ Zabezpečovali teda skôr výzvedné, oznamovacie a signálne,

v názvoch obcí a miest. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005, s. 150-151. ISBN 80-88878-99-3.

⁸ SLIVKA, ref. 1, s. 21-22. Podobne KRZEMIEŇSKA, Barbora. *Břetislav I.* Praha : Melantrich, 1986, s. 254 a 256.

⁹ OHLER, Norbert. *Válka a mír ve středověku.* Jinočany 2004, s. 86. ISBN 80-86022-91-9.

¹⁰ MUCSKA, Vincent. *Kronika anonymného notára kráľa Bela Gesta Hungarorum.* Budmerice : Rak, 2000, s. 53. ISBN 80-85501-17-1.

¹¹ MUCSKA, ref. 10, s. 69.

¹² „*Ad secundas indagine, ad fossata facienda, ... servientum vel ecclesiarum populos non cogemus.*“ MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.*, (CDS1 I.) Bratislava 1971, č. 375, s. 267-268. TAGÁNYI, ref. 2, s. 107. Porovnaj JAVOŠOVÁ, Erika. Spoločenské postavenie nepriviligovaného obyvateľstva na Slovensku v prvej polovici 13. storočia. In *Slovenská archivistika*, roč. XXXIX, 2004, č. 2, s. 73. ISSN 0231-6722. Podobne i ZEMEK, ref. 3, s. 28. K mýtnej funkcii napr. CHARVÁT, Petr. Hranice a její překračování ve středověkých Čechách a nejen tam. In *Archeologia Historica* 29/04, s. 131-132. CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 74-75.

¹³ MAREK, Miloš. Dávne etniká na stredovekom Slovensku (Kovari, Chvalízi, Kumáni a Jasi). In *Historický zborník*, roč. 13, č. 1 – 2/2003, s. 35-54. ISSN 1335-8723. Na čo nadväzuje v práci: Pečenehovia a Uzi na Slovensku. In *Historický časopis*, roč. 51, 2003, č. 2, s. 193-222. ISSN 1335-8723. Súborne však najmä: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku.* Martin : Matica slovenská, 2007. ISBN 80-7090-822-X. Porovnaj tiež KRAJČOVIČ, ref. 7, s. 131-135.

než priame bojové úlohy v prípade väčšieho nepriateľského vpádu. Ich ľahká jazda mala za úlohu skôr znepokojovať a sledovať oddiely agresora, než riskovať priamy stret. Iným faktorom bolo získať čas na zvolanie armády.¹⁴ Pohraničné stráže ako služobné obyvateľstvo fungovalo na základe desatinnej a stotinnej organizácie, ako to vyplýva z tretej knihy zákonníka Ladislava I. (1077 – 1095). Prvý článok tohto zákonníka hovorí, že stráže – ewri majú na svojom čele desiatnikov a stotníkov, ktorí podliehajú okolitým kráľovským hradom a ich osobité postavenie vyplýva i z toho, že sa zodpovedali kráľovskému vyslancovi.¹⁵

Tento obranný systém, v porovnaní s neskoršími hradmi, sa môže zdať jednoduchší, no v skutočnosti bol takmer neprekonateľnou prekážkou i pascou pre útočiacie oddiely, no len za predpokladu dôslednej obrany daných pozícií.

Iným rozmerom hraníc (resp. pohraničných lesov) je symbolika nebezpečenstva, niečoho cudzieho a neznámeho. V ich blízkosti sa niekedy v zmysle „duchovnej ochrany“ stavali i sakrálné objekty ako kláštory, kostoly a kaplnky, ktorých patrónmi boli napr. sv. Michal Archanjel, sv. Margita Antiochijská, sv. Štefan kráľ či Panna Mária. Aj tieto patrociniá teda môžu upozorňovať na prípadnú strážnu rolu niektorých pohraničných lokalít.¹⁶

Obranný systém v stredovekom Uhorsku

Obranný systém Uhorska na začiatku 11. storočia spočíval, podobne ako v okolitých štátoch, na osobitej ochrane pohraničia – konfinia aj v rámci tzv. pohraničných komitátov. Poznáme ich najmä zo západu, zo Slovenska i z Maďarska, pričom ich existencia spadá do 11. – 12. storočia.¹⁷ Iným termínom je marka, na ktorú máme len pár dokladov, napr. z východnej Slavónie.¹⁸ Dôležité postavenie mali i pohraničné hrady, akými boli Bratislava či Šopron. Pôvodne však starí Maďari zabezpečovali svoje územia tak, že ich nechali oddelené od susedov pásom takmer neobývaných oblastí (najmä v 10. storočí). Po strate niektorých z nich v 10. – 11. storočí, napr. v Rakúsku, sa obrana sústredila na líniiach, ktoré predstavovali rieky Morava, Litava, Rába či Rábica s ich močiarimi.¹⁹ V tomto smere najmä oblasť južne

¹⁴ TAGÁNYI, ref. 2, s. 107-108.

¹⁵ „... ut nuncios regis per omnes civitates dirigatur, qui congregent centuriones et decuriones eorum, qui vulgo ewri vocantur, cum omnibus sibi commissis, et precipiat eis, ut si quem furti culpabilem sciunt, ostendant.“ ZÁVODSKY, Levente. *A szent István, szent László és Kálmán korabely törvények és zsinati határozatok forrása*. Budapest 1904, s. 172-173. Porovnaj KUČERA, Matúš. Desatinná a stotinná organizácia obyvateľstva v ranostredovekom Slovensku. In *Historické štúdie IX*. Bratislava 1966, s. 57-77. Najmä však: Speculatores (K otázke sociálnej i etnickej skupiny ranostredovekého obyvateľstva). In *Studia Historica Tyrnaviensia VI*. (ed. DOBROTKOVÁ, Marta – RÁBIK, Vladimír) Národnosti v minulosti Slovenska, k životnému jubileu prof. PhDr. Vincenta Sedláka CSc., Trnava 2006, s. 43-53. ISBN 80-8082-105-4. Veliteľov „maior speculatorum“ pritom určoval príslušný hradný comes, pozri VÁČZY, Péter. A királyi serviensek és a patrimoniális királýság. In *Századok LXI-LXII évfolyam 1927-1928*. Budapest 1928, s. 356-357.

¹⁶ SLIVKA, ref. 8, s. 23, 25-28.

¹⁷ ZSOLDOS, Attila. Confinium és marchia. In *Századok*, 2000, roč. 134, č. 1, s. 100-101. ISSN 19657985-1-41. Podobne i VESPRÉMY, László. Die Ostmark (Bayern-Österreich) und Ungarn. In *Die ungarische Staatsbildung und Osteuropa*. Ferenc Glatz (ed.) Budapest : Europa Institute, 2002. s. 104. ISBN 3-929906-60-0. Porovnaj GYÖRFFY, ref. 2, s. 253, 259, 265-266.

¹⁸ Ide i o údaj k roku 1039, kedy mal zomrieť istý „Sebes marchio Ungarie“. Jeho pôsobisko sa hľadá v západnom pohraničí a potom zmienka salzburského arcibiskupa Konráda, že navštívil „marchia Ruthenorum“. Pravdepodobne na severovýchode krajiny. ZSOLDOS, ref. 17, s. 112-113. Porovnaj VESPRÉMY, László. Uhry-historický preklad. In *Stred Európy okolo roku 1000*, Historické, umelecko-historické a archeologické štúdie a katalóg k výstave. Red. WIECZOREK, Alfred a HINZ, Hans-Martin., Praha : Nakl. Lidové noviny, 2002, s. 192-193. ISBN 80-7106-555-2.

¹⁹ TAGÁNYI, ref. 2, s. 109-110. Pozri aj GYÖRFFY, ref. 2, s. 104. a KISS, TÓTH, ref. 2, s. 113. Porovnaj

a východne od Niezederského jazera s rozsiahlymi močariskami Hanségu tvorila takmer neprekonateľnú prekážku zo západu.²⁰

Oblasť západného a stredného Slovenska²¹

V podstate až po roku 1018, keď juhozápadné Slovensko obsadil Štefan I., hovoríme o definitívnom začlenení Nitrianska do Uhorského kráľovstva.²² Jeho západnú hranicu tvorila v 11. storočí rieka Morava a jej prítok Olšava. Predsunutá obranná línia bola v priesmykoch Malých Karpát, kým vnútorná ležala na Dudváhu, respektíve na Váhu so sústavou pohraničných hradov Šintava, Hlohovec, Bana, Beckov a Trenčín.²³ Toto územie sa v 10. storočí stalo údelom, resp. vojvodstvom,²⁴ pričom to bol štít zachytávajúci útoky zo strany Nemeckej ríše, Čechov, Poliakov či etnik spoza Karpát. To len potvrdzuje trvalý strategický význam Nitry a Nitrianska.

Na hraniciach mal kľúčové postavenie Bratislavský hrad.²⁵ Pri jednom z konfliktov, keď k nemu v roku 1108 pritiahol nemecký kráľ Henrich V., sa spomínajú stráže. Český kronikár Kosmas spomína kruté zaobchádzanie so zajatými uhorskými vyzvedáčmi, ktorým nechal nemecký spojenec, české knieža Svätopluk (ktorý vpadol na Považie) vypichnúť oči a odrezať nosy. Podobne dopadli i oddiely narušujúce obliehanie Bratislavy.²⁶

Podstatná je i otázka cestnej siete. V prvom rade ide o tzv. „českú cestu“.²⁷ Táto na trase Praha – Budín vstupovala na naše územie pri Holíči a viedla cez Šaštín, Senicu a Jablonicu, na Trnavu, Šintavu a Ostrihom. Odbočka z nej viedla od Jablonice pozdĺž Myjavy a Holešky na Považie.²⁸ Iná cesta viedla z Bratislavy cez Plavecký Štvrtok²⁹ a Skalicu na Moravu a ďalšia,

MAREK, Miloš. Vodné toky ako súčasť systému pohraničnej obrany včasnostredovekého Uhorska. In *Z hydronymie západného Slovenska*. Hladký Juraj (zost.) Trnava : Pedagogická fakulta TU v Trnave, 2010, s. 51-52. ISBN 978-80-8082-392-4.

²⁰ Močiare mali aj po vysušovaní v 18. a 19. storočí, okolo roku 1900, rozmery 55 x 17,5 km. KARACSONY, János. Halavány vonások hazánk Szent István korabeli hatarairól. In *Századok*, 1901, roč. 35, s. 1046.

²¹ V prípade Slovenska vychádzame čiastočne i z našej diplomovej práce ROHÁČ, Peter. „Indagines“. Systém hraničného zabezpečenia Uhorského kráľovstva na našom území v stredoveku. Trnava 2006, 89 s.

²² MARSINA, Richard. Údelné vojvodstvo na Slovensku. In *Zborník SNM*, roč. LXXXI, Historia 27. Bratislava 1987, s. 206. Podobne i ULICHŇÝ, Ferdinand. st. Vývoj uhorsko-poľského pohraničia v stredoveku. In *Historické štúdie 41*. Bratislava 2000, s. 37- 40. ISBN 80-224-0636-8. Novšie aj STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo, Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Veda, Rak, 2004, s. 227- 228 a 236-239. ISBN 80-224-0812-3.

²³ MÚČSKA, ref. 10, s. 84-85. Pozri VARSÍK, Branislav. Vznik a počiatky mesta Trnavy. In *Historické štúdie III*. Bratislava 1957, s. 228-276. Ten istý autor i Osídlenie Myjavy a Myjavskej pahorkatiny do začiatku 17. storočia. In *Zborník FFUK, Historica*, roč. 23. Bratislava 1972, s. 93-105, s. 93-97. PETROVIČ, Vladimír. Vývoj Moravsko-uhorskej hranice na Záhorí. In *Slovenská archivistika*, roč. XXXI, č. 1, Bratislava 1996, s. 72-73. ISSN 0231-6722.

²⁴ MARSINA, ref. 22, s. 203 a nasl.

²⁵ Najmä v 11. storočí zažil viacero obliehaní zo strany nemeckých panovníkov, pozri SOPKO, Július. Obrázková kronika. In *Kroniky stredovekého Slovenska*. Budmerice 1995, s. 35-37. ISBN 80-85501-06-6. Porovnaj STEINHÜBEL, ref. 22, s. 255-260. Podobne i KRZEMIEŇSKA, Barbora. *Břetislav I*. Praha 1986, s. 315-316.

²⁶ HRDINA, Karel – BLÁHOVÁ, Marie. *Kosmova kronika česká*. Praha 1975, s. 166, 170. STEINHÜBEL, ref. 22, s. 298-299. ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana – FIALA, Alexander. Stavebný vývoj Bratislavského hradu od 11. do 13. storočia. In *Zborník FFUK*, roč. XVI – Historica. Bratislava 1965, s. 91-92 a 99-107. Porovnaj SEDLÁK, Vincent. Centrálné postavenie Bratislavského hradu do konca 13. storočia. In *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1986, s. 160-163.

²⁷ CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 79. Pozri tiež ZEMEK, ref. 3, s. 35-36.

²⁸ CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 79.

²⁹ V listine Bela IV. z roku 1206 sa pri metácii Plaveckého Štvrtka spomína „maxima via“ CDSI I. s. 111, č. 139.

ktorá sa od Zohora cez Kuchyňu pripájala v Jablonici na českú cestu.³⁰ Strategickou bola i cesta spájajúca Bratislavu a Šintavu s Nitrou.³¹ Jestvovala i cesta pozdĺž Váhu, od Veľkých Kostolian cez Krakovany na Trenčín, z ktorej odbočovali cesty priesmykmi Bielych Karpát na Moravu.³² Tieto trasy Starohrozenkovským a Vlárskym priesmykom boli dôležité v 11. a 12. storočí. Svedčí o tom i fakt, že väčšina vpádov, z jednej či druhej strany viedla týmito priesmykmi.³³ Cesta spájala i hrady od Šintavy po Trenčín.³⁴ Tieto slúžili na ochranu prechodov cez Váh, kde sa vyberalo mýto a clá.³⁵

Čo sa týka prameňov, dôležitá je najmä Zoborská listina z roku 1113. Spomínajú sa v nej osady, z ktorých názvov vyplýva ich strážna funkcia. Ide tu o dedinu Stráže (Krakovany-Stráže),³⁶ k roku 1298 spomínanú ako Eur – Ör, maď. stráž.³⁷ Severnejšie sa nachádza dedina Ostrov s rovnakou funkciou pod názvom „*villa Stro*“ a ďalej (Horné a Dolné) Orvište, spomínané ako „*villa Rivvis*“.³⁸ Ostrov môžeme chápať ako opevnenie s vodnou priekopou, zatiaľ čo pri Orvišti okrem maď. označenia pre strážcu ör poukazuje i výraz pre priekopu „*revište*“ na jej obranný charakter.³⁹ Tieto osady mali kontrolovať cestu vedúcu z Veľkých Kostolian na Čachtice a odbočku do údolia Holešky v smere na Jablonicu.⁴⁰ Na ceste v smere na Brezovú, západne od Dudváhu, ležala osada Poškovec (Počkovec), v Zoborskej listine sa píše, že v nej, na potoku Šipkovec, je v bráne ako metačný bod akýsi dub.⁴¹ Osada ležala medzi Vrbovým a Prašnikom predtým, než rieka Holeška opúšťa Malé Karpaty.⁴² Túto bránu Chaloupecký stotožnil so správou Anonymovou o ustanovení hraníc „*až k Bráne a Sárvaru*“.⁴³ Györfy ju, hoci inde registruje bránu na potoku Sipco, kladie do vyšších polôh, no bez lokalizácie.⁴⁴

³⁰ VARSÍK, Branislav. K stredovekému osídleniu Záhoria a vznik dediny Kuchyne. In *Kontinuita...*, s. 124.

³¹ LUKAČKA, Ján. Cestná sieť v Nitre a v jej najbližšom okolí v 13. a 14. storočí. In *Nitra v slovenských dejinách*. Martin 2002, s. 208-211. ISBN 80-7090-625-1.

³² VARSÍK, ref. 23. Osídlenie Myjavy..., s. 96. V metácii Skalky pri Trenčíne sa k roku 1208 spomína „*magnam viam, que venit ad Trincin*.“ CDSI I, s. 115-117, č. 148. V metácii Červenika z roku 1254 sa hovorí o veľkej ceste „*que ducit ad villam Sancti Viti*.“ (Veľké Kostoľany) CDSI II, s. 320, č. 461.

³³ ZEMEK, ref. 3, s. 30-34, 40-43. Išlo o trasu Praha – Olomouc – Uherský brod – Straňanské sedlo (neskôr Vlársky, resp. Starohrozenkovský priesmyk) – Nitra. Neskôr o niečo južnejšie nachádzame ešte dve cesty cez Biele Karpaty, a to údolím Klanečnice v smere na Stráni a údolím Bošáčky, na českej strane nazývanej Březová. Ide o paralelné trasy medzi Uherským Brodom a Novým Mestom nad Váhom, resp. Beckovom. ZEMEK, ref. 3, s. 60. Porovnaj s mapou na s. 32.

³⁴ SEDLÁKOVÁ, Andrea. *Cestná sieť na Slovensku do začiatku 14. storočia*. Diplomová práca, Trnava 1997, s. 34.

³⁵ LUKAČKA, ref. 31, s. 208. Pozri tiež MARSINA, Richard. *Pramene k dejinám Slovenska III. V kráľovstve svätého Štefana*. Bratislava 2003, s. 44-47. ISBN 80-88878-82-9.

³⁶ „*villa Spectaculi*“ CDSI I, s. 66, č. 69. GYÖRFY, György: *Az Árpádkori magyarország történeti földrajza* (AMTF) IV. Budapest 1998, s. 335. ISBN 963-05-7504-3. Autor hovorí o Krakovanoch ležiacich pri bráne pri potoku Sipco.

³⁷ VARSÍK, ref. 25, s. 230.

³⁸ CDSI I, s. 66, č. 69. LUKAČKA, ref. 31, s. 211.

³⁹ MAREK, ref. 13, s. 297-299. Porovnaj TAGÁNYI, ref. 2, s. 118.

⁴⁰ VARSÍK, *Osídlenie*, ref. 23, s. 96. K tomu porovnaj KARACSONY, ref. 20, s. 147. V tejto oblasti by mohli na strážne funkcie upozorňovať i názvy dedín Veselé a Ľubovany (Lučinci). MAREK, ref. 19, s. 55-57.

⁴¹ „*in villa Poscoz cum aqua Syeco in porta est quedam quercus*“. CDSI I, s. 66, č. 69.

⁴² VARSÍK, *Osídlenie...*, ref. 23, s. 102.

⁴³ „*usque ad Boronam et usque ad Saruuar*“. MÚCSKA, ref. 10, s. 84-85. CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 79-80. Na mape v závere diela túto bránu v súlade s vlastnou koncepciou však kladie chybné k Turej Lúke, ktorá neleží na Holeške.

⁴⁴ Múcska stotožnil Sárvar, teda Blatný hrad s Valmi u Mikulčíc, zatiaľ čo Györfy ho lokalizuje v Uherskom Hradišti. MÚCSKA, ref. 10, s. 135, pozn. č. 123. GYÖRFY, ref. 36, s. 334.

Južne od tejto oblasti máme doloženú tiež dedinu Pečeňady k roku 1216 poukazujúcu na strážnu osadu Pečenehov.⁴⁵ Osada sa v listine z roku 1254 uvádza ako „*villa Beseneu*“.⁴⁶ Na vytváranie zásekov na tomto teritóriu môže upozorňovať i listina Bela IV. z 13. mája 1243, v ktorej sa hovorí o zemi Jablonec v susedstve Zelenča. Názvy odvodené od slova jabloň by totiž mohli poukazovať na použitie týchto stromov na vytváranie cestných zátarasov.⁴⁷ Uvažovať o strážnej osade môžeme i v prípade Modranky (časť Trnavy), podľa listiny z roku 1258 „*villa Megeret*“.⁴⁸ K strážnym lokalitám môžeme zaradiť i Bašovce severne od Veľkého Orvišťa „*villa Besan*“.⁴⁹ Podobne i osadu Mogorod, uvádzanú k roku 1256 ako Uherce, snád' tu ide o lokalitu Potôčky medzi Bohdanovcami nad Trnavou a Špačincami.⁵⁰ Tieto osady kopírujú trasu tzv. českej cesty. No stráže sídlili i južne od nej, v listine Bela IV. z roku 1246 sa spomína zem vyzvedačov patriacich pod Bratislavský hrad v Salibách (južne od Galanty).⁵¹ Tieto lokality na Dudváhu tvorili obranu v predpolí hradov Bana a Hlohovec. Spomínajú sa už u Anonyma ako staré, a ich výstavba či reorganizácia sa kladie do obdobia vlády Ladislava I. (1077 – 1095). Spoločne so Šintavou a Beckovom patrili medzi tzv. hradné španstvá alebo župy už v 11. storočí.⁵²

Na strednom Považí zohrával dominantnú rolu Trenčín kontrolujúci nielen údolie Váhu, ale i priesmyky vedúce na Moravu, a to najneskôr od druhej polovice 11. storočia. Odkaz na obranné zariadenia tu nachádzame v listine z roku 1208 pri metácii Skalky pri Trenčíne, kde sa uvádza, že hranica ide „*cez veľký les až k zásekom kráľovstva*“.⁵³ Lokalizácia je nejasná a aj Šmilauer zakresľuje hranice tohto majetku len neurčito pozdĺž toku Súčianky.⁵⁴ Tieto záseky, pokiaľ ich možno chápať doslovne, môžeme hľadať niekde západne od Skalky v priestore Starohrozenkovského priesmyku. Ďalej sa spomínajú záseky aj pri opise hraníc „*predii Buczlai*“. Jeho hranice išli „*... až k zásekom kráľovstva a vrátiac sa k lúkam, kde vyviera potok, ktorý tečie k dedine Bohuslava*“.⁵⁵ Ak teda ide o Bohunice (okr. Ilava) a daný

⁴⁵ „*villa Bissenorum*“ CDS I, s. 163, č. 208. Pozri VARSÍK, ref. 23, Vznik, s. 230. Porovnaj MAREK, ref. 13, *Cudzie etniká...* s. 297, 299. Pečenehovia slúžili v Uhorsku ako žoldnieri a o ich dôležitosťi svedčí tiež na tú dobu v kresťanskom svete nezvyčajná náboženská sloboda, ktorej sa ako moslimovia tešili. Pozri PAULINY, Ján. *Arabské správy o Slovanoch (9.-12. storočie)*. Bratislava 1999, s. 81, 155 a 162-166.

⁴⁶ MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* (CDS I II.), Bratislava 1987, s. 320, č. 461.

⁴⁷ „*quandam terre porcionem castris de Semptey ... nomine Ablench...*“ CDS I II, s. 82-83, č. 126. Pozri VARSÍK, Branislav. Ešte k otázke miestnych názvov Jablonica, Jablonové, Jablonov a Jablonka na Slovensku. In *Kontinuita ...* Bratislava 1994, s. 246-248.

⁴⁸ CDS I II, s. 433, č. 625++. Porovnaj: SEDLÁK, Vincent. Najstaršie osídlenie Trnavy a okolia. In *Trnava 1988*. Zborník materiálov z konferencie Trnava 1238-1988. Zost. J. Šimončič. Bratislava 1991, s. 13. Na rovnakom základe možno za strážnu osadu maďarského kmeňa Nyék označiť i neďalekú lokalitu Nyék, spomínanú už v roku 1113. CDS I, s. 66, č. 69. Pozri SEDLÁK, ref. 48, s. 14.

⁴⁹ CDS I, s. 66, č. 69. Pozri: MAREK, ref. 13, *Cudzie etniká...* s. 299. Podobne i KRAJČOVIČ, ref. 7, s. 44-45.

⁵⁰ „*... villam ... que Mogorod nominantur*“ CDS I II, s. 392-393, č. 563. VARSÍK, Branislav. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava 1984, s. 165.

⁵¹ „*Scely terram ...speculatorum nostrorum ...castris Posoniensis.*“ CDS I II, s. 154, č. 221. SEDLÁK, ref. 48, s. 11-15.

⁵² ZEMEK, ref. 3, s. 41. ZSOLDOS, ref. 17, s. 99-100, 108. MAREK, ref. 13, *Dávne etniká...*, s. 53-54. Vznik týchto správnych jednotiek kladie do čias po roku 1018. Porovnaj CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 232. V súvislosti s Hlohovcom sa ešte k roku 1270 spomína i „*Nicolaus maior speculatorum*“ . GYÖRFFY, ref. 36, s. 386.

⁵³ „*... per magnam silvam usque ad clausuram regni.*“ CDS I, s. 116, č. 148. K Trenčínu RUTTKAY, Alexander. Feudálne sídla a fortifikačné zariadenia na Slovensku spred polovice 13. storočia (Problematika a novšie výskumy). In *Zborník SNM LXXXIII – 1989 – Historia* 29. Bratislava 1989, s. 68-69. Severne od Trenčína pri Považskej Bystrici pravdepodobne dokladá existenciu strážnej osady dnešná osada Uhry. KLEIN, ref. 2, s. 120.

⁵⁴ ŠMILAUER, Vladimír. *Vodopis Starého Slovenska*. Praha – Bratislava 1932, s. 69.

⁵⁵ „*... usque ad clausuram regni, et sic revertendo usque ad prata, ubi oritur rivulus, qui currit ad villam Buczlai.*“ CDS I, s. 116, č. 148. Richard Marsina túto dedinu s otáznikom stotožnil s Bolešovom. Register s. 376, heslo

potok stotožníme s Krivoklátskym potokom, záseky môžeme predpokladať niekde západne od jeho prameňov v oblasti potoka Vlárka, na dnešnej slovensko-českej hranici vo Vlárskom priesmyku.

Významným prechodom v Malých Karpatoch bol Biksardský priesmyk na „českej ceste“ medzi Jablonicou a Trstínom. Trstín sa stotožňuje na základe zmienky z roku 1256 s osadou Sikulov.⁵⁶ Títo Sikuli strážili cestu vedúcu priesmykom, kde pri vchode doň leží obec Jablonica, spomínaná v listine z roku 1262, ktorá upozorňuje na možné vytváranie zásekov.⁵⁷ V samotnom priesmyku boli neskôr postavené tri hrady, čo len potvrdzuje jeho dôležitosť.⁵⁸ Našej problematiky sa dotýka i listina Ondreja II. z roku 1209 pre Šebuša na majetok Svätý Jur, v ktorej panovník oslobodzuje jeho poddaných od „stavania zásekov alebo násypov – priekop a iných prác pri hrade“.⁵⁹

Strážne lokality nachádzame aj južne od Dunaja. V listine z roku 1225 máme doložený majetok „Wlocendorf“ v Petržalke. Pri jeho metácii je zmienka o dvoch vŕškoch, kde mali kedysi svoje domy Pečenehovia. Spomínajú sa tam aj dunajské ostrovy, „Mogursciget“ a „Besseneusciget“ poukazujúce na späťosť so strážami. Pečenehovia tu už v 11. storočí vykonávali strážnu službu, „in confinio Austrie“.⁶⁰ Južnejšie, na ceste pozdĺž Dunaja, sa nachádzajú Rusovce, čo dokladá strážnu osadu Rusov, snáď z 11. – 12. storočia. Názov Oroszvár – Ruský hrad uvádza i Anonymus, čo len potvrdzuje jeho „starobylosť“ na konci 12. storočia.⁶¹

Záhorie predstavovalo v 11. – 12. storočí skutočné nárazníkové pásmo – konfinium. Až do 13. storočia totiž nemáme správy o žiadnej väčšej vojenskej akcii, ktorá by sa tu odohrávala. Prvou známou listinou je až donácia Ondreja II. na Plavecký Štvrtok z roku 1206. V tejto sa uvádza i dedina Jablonové, ktorú možno dať do súvisu s vytváraním zásekov, na ceste cez sedlo Baba v Malých Karpatoch.⁶² Na Záhorí nemáme žiadne správy o zásekoch a len na základe neskorších zmienok uvažujeme o existencii strážnych osád Sikulov či Maďarov. Spomína sa tu však Stupava ako hradné županstvo podriadené Bratislavskému hradu.⁶³ Jeden z mála dokladov nájdeme v metácii Skalice z roku 1217, kde sa spomína cesta českých vyzvedačov.⁶⁴

Buczlaí. Neskôr túto lokalitu stotožňuje s Bohunicami (pri Ilave). MARSINA, ref. 35, s. 84-85.

⁵⁶ „ad magnam silvam versus Siculos,“ CDSI II, s. 392-393, č. 563. VARSÍK, ref. 50, s. 171. Novšie však bolo poukázané skôr na neďaleký Lošonec pripomínajúci posádku lukostrelcov. MAREK, ref. 13. *Dávne etniká...*, s. 272.

⁵⁷ Hranica „incipiens a ... Jobluncha... vergit versus partem septentrionalem, et transiens quendam fluvium Mayona (Myjava) ... vadit ad quandam viam...“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus VIII.* (1261-1272) Árpádskori új Okmánytár. Pest 1870, (CAC), s. 24-25, č. 18. VARSÍK, ref. 47, s. 248.

⁵⁸ PLAČEK, Miroslav. Hrady na hranici při pohledu z hranice. In *Archeologia historica* 29/04, s. 335-337. Priesmyk stotožňuje Janšák s Bránou u Anonyma. JANŠÁK, Štefan. *Brány do dávnoveku*. Bratislava 1986, s. 16.

⁵⁹ „... ad parandas indagines vel fossata, seu vero ad.. negotium castris ut constringantur“. CDSI I. s. 121-122, č. 153.

⁶⁰ „... duos monticulos, ubi quondam Bissení domos habuerant.“ CDSI I. s. 223-224, č. 307. VARSÍK, ref. 50, s. 72 a 164. Porovnaj MAREK, ref. 13, *Dávne etniká...*, s. 296-297. Pozri MÚČSKA, ref. 10, s. 115.

⁶¹ VARSÍK, ref. 50, s. 154. MÚČSKA, ref. 10, s. 115. MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 231.

⁶² „Jablum“ CDSI I, s. 111, č. 139. VARSÍK, ref. 47, s. 246.

⁶³ Napr. Záhorská Ves, Sekule, Leváre od maď. löver-lövä, teda strelec a Gajary, podobne ako Šaštín-Stráže a Kukulov. VARSÍK, ref. 48, s. 104, 163-164, 171. SLIVKA, ref. 1, s. 25, MAREK, ref. 13, *Dávne etniká...*, s. 269-272. K Stupave pozri SEDLÁK, Vincent. Zrod Nitrianskej župy. In *Nitra v Slovenských dejinách*. (Ed. MARSINA, Richard). Martin 2000, s. 160.

⁶⁴ „... per viam exploratorum de Bohemia, que vulgo Symaruth.“ CDSI I, s. 174, č. 221. Stotožňuje sa s cestou cez Strání na Nové Mesto nad Váhom, no ide tu skôr o trasu cez Vrbovčiansky priesmyk a Kuželov. KUČERA, ref. 15, *Speculatores*, s. 43. ZEMEK, ref. 3, s. 33. Porovnaj JANŠÁK, Štefan. Cesta českých stráží. In *Geografický časopis*, roč. 16, 1964, s. 328. Vyplyva to i z toho, ako zakresľuje túto cestu Šmilauer. ŠMILAUER, ref. 54, obr. č. 1, s. 4.

Čo sa týka Hornej Nitry už Chaloupecký medzi Partizánskym a Oslanmi predpokladal existenciu brány. Údolím Nitry viedla cesta na sever do Turca a Poľska, s odbočkou na Trenčín, doložená k roku 1235.⁶⁵ V jej blízkosti nachádzame niekoľko lokalít, ktoré pripomínajú strážne posty. Ide tu o obec Ostratice spomínanú k roku 1193.⁶⁶ Severnejšie leží obec Pečeňany, kde sa nachádzala strážna osada Pečenehov.⁶⁷ Aj Veľké Uherce upozorňujú na strážnu osadu, podobne ako dedina Klíž, odvodená od *clus* – uzáver, poukazuje na záseky.⁶⁸ Tieto lokality ležali totiž na pôvodnej línii, ktorá v 11. storočí tvorila severnú hranicu uhorskej moci v starom Nitriansku.⁶⁹

Oblasť Poiplia bola zabezpečená obrannými zariadeniami už v 10. – 11. storočí, keď tvoril Ipeľ zhruba severnú hranicu Uhorska.⁷⁰ Dokladá to i koncentrácia dedín s názvami odvodenými od maďarského kmeňa Keszi ako Kosihy nad Ipeľom, Kamenné Kosihy a Kosihovec. Podobne i Koláre spomínané k roku 1257 ako „Koar,“ kde boli usadení Kovari a lokalita „Koarzeg“ k roku 1244.⁷¹ K roku 1260 máme v susedstve zeme Inam – Dolinka doloženú Farkašovu bránu.⁷²

Južne od Ipeľa sa spomína brána na ceste medzi Vacovom a hradom Hont v sedle „Berenka“.⁷³ Jej existenciu dokladá vrch Kő-kapu, Kamenná brána asi 10 km juhovýchodne od Šiah. V listine Bela IV. z roku 1245 sa v metácii majetkov premonštrátov zo Šiah hovorí, že hranica „*prejdúc spomínanú rieku (Ipeľ) išla k lesu...ďalej šla k veľkej ceste nahor ku kamennej bráne*“.⁷⁴ Východnejšie, na našom území nachádzame nad dedinou Trenč vrch Strážna hora (332 m) a ďalší (361 m) aj nad Modrým Kameňom. Medzi nimi sú dediny Dolná a Horná Strehová, spomínané k roku 1245. Ich názov, podobne ako pri Horných a Dolných Strhároch so zmienkou k roku 1243, naznačuje existenciu strážnej lokality.⁷⁵ Na dolnom Hrone mala zasa jestvovať osada Rusov v Pohronskom Ruskove s prvou zmienkou z roku 1269.⁷⁶

Čo sa týka Liptova, do 12. storočia možno zaradiť vznik strážnej osady z príslušníkov maďarského etnika na mieste dnešnej Uhorskej Vsi, o ktorej sa dozvedáme z listiny Ondreja

⁶⁵ „... *et cadit in magnam viam, que ducit Kvrš*“ (Krušovce), CDSI II, s. 3-5, č. 1. Porovnaj CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 90-92. Trasu „*magna via*“ pri metácii Krnče zachytáva listina z roku 1246, CDSI II, s. 161-162, č. 232.

⁶⁶ „*terra haereditaria Strece*“ CDSI I, s. 95, č. 102. Pozri CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 91.

⁶⁷ Ako Besenyev máme Pečeňany doložené k roku 1323. SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* (RDSL) II. Bratislava 1987, s. 440, č. 1012. MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 300.

⁶⁸ CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 91. Porovnaj MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 48. KARACSONY, ref. 20, s. 1048.

⁶⁹ VARSÍK, ref. 52, s. 26-27, 162-163. MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 48. Tiež názov hradu Uhrovec a lokalít v jeho okolí snáď poukazuje na prípadné strážne posty medzi Ponitriím a Považím. KLEIN, ref. 2, s. 120.

⁷⁰ VARSÍK, Branislav. O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In *Kontinuita*, s. 13.

⁷¹ CDSI II, s. 100-102, č. 150.+ MAREK, *Dávne etniká...*, ref. 13, s. 36. CDSI II, s. 398-399, č. 572. GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* (AMTF) III. Budapest 1987, s. 211-213. GYÖRFFY, ref. 75, s. 213-214. ISBN 963-05-3613-7. Porovnaj KLEIN, ref. 2, s. 113, 115-116.

⁷² „... *a parte Inam... inde progreditur usque portam Farcasii*.“ CDSI II, s. 458-460, č. 660. Nie je isté, či tu išlo o nejaké obranné zariadenie, no blízkosť Kosih a vrchu Stráž (384 m) nad Dolinkou, by to mohla naznačovať.

⁷³ CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 96-97.

⁷⁴ „... *transiens flumen memoratum (Ipul) tendit ad silvam ... inde tendit ad magnam viam superiusque vadit ad portam lapideam*...“ CDSI II, s. 133-136, č. 201.

⁷⁵ „... *villa Stregowa*“ CDSI II, s. 141, č. 206. V roku 1250 „*Stregoa*“ CDSI II, s. 250, č. 359. „*Terram Vztrgar*“ CDSI II, s. 92, č. 137. V roku 1251 „*villa Ztrgar*“ CDSI II, s. 253, č. 364. CHALOUPECKÝ, ref. 3, s. 99-100. Ide tu pravdepodobne ešte o preduhorské strážne postavenia KLEIN, ref. 2, s. 115.

⁷⁶ ULIČNÝ, Ferdinand. Podiel Rusov, Rusínov na doosídľovaní Slovenska v stredoveku. In *Slavica Slovaca*, roč. 28, 1993, č. 1-2, s. 26. VARSÍK, ref. 52, s. 153-154. Strážnu osadu môžeme predpokladať aj na území Santovky v časti Malinovec, ktorej starší názov Maďarovec – Mogorod máme doložený k roku 1245. „*villa Mogorod*“ CDSI II, s. 135, č. 201. Pozri GYÖRFFY, ref. 71, s. 217-218. Maďarovec sa spomínajú k roku 1247. CDSI II, s. 199, č. 282.

II. z roku 1220.⁷⁷ Predmetom donácie v nej bola nemenovaná prázdna zem, ako vyplýva z listiny Bela IV. z roku 1239, išlo o Hybe (Hiba).⁷⁸ Pre nás je podstatné, že v roku 1230 sa už tieto stráže nespomínajú, a teda osadu museli opustiť niekedy pred týmto dátumom.⁷⁹

Východné Slovensko a Podkarpatsko

Územie Zemplína pretínala cesta z hradu Zemplín na Trebišov, Vranov a Prešov, resp. na Stropkov, Bardejov a do Poľska. Z Trebišova viedla iná cesta na Michalovce a Humenné.⁸⁰ Z juhozápadu smerovala trasa od Sátoraljaújhelyi na Leles cez Veľké Kapušany, Užhorod a Mukačevo Vereckým priesmykom do Haličska.⁸¹ Ďalšia viedla od Košíc cez Slanecký priesmyk na Michalovce a do Užhorodu. Odtiaľ smerovala jedna z trás údolím rieky Uh za Karpaty.⁸² Tieto cesty boli pritom na viacerých úsekoch zabezpečené strážnymi osadami, resp. bránami.

Na dnešnej slovensko-maďarskej hranici ležala dedina Strážne (Örös). V 14. storočí sa označuje ako Wrus, Ewres, od ör – stráž.⁸³ V susedstve Žbiniac sa uvádza dedina Stráža (Wyeuer – Nová Stráž) k roku 1360 ako dedina strážcov krajinskej cesty.⁸⁴ Pri metácii Albínova a Dvorianok („*Albun et Tekna*“) v listine Bela IV. z roku 1245 nachádzame južne od nich pri „veľkej ceste“ vyzvedačov – strážcov.⁸⁵ Pri Trebišove sa v listine z roku 1217 uvádza „*villa Ruzka*“, dnešný Veľký Ruskov. Ide tu o osadu ruských strážcov z 11. – 12. storočia na ceste od Slaneckého priesmyku.⁸⁶

Severnejšie v údolí Laborca sa nachádza Strážske, doložené k roku 1337 ako „*Ewrmezew*“ – Strážne pole. Predpokladá sa tu strážna osada v 11. – 12. storočí.⁸⁷ V deperдите z roku 1268 sa spomína zem „*Hozzywmezew*“ ležiaca za zásekmi. Ide o dnešné Zbudské Dlhé v údolí Laborca.⁸⁸ K roku 1283 máme údaj o území za zásekmi v podobe Gyepuel a nejakú Wekerovu bránu, pričom ide o Jasenov.⁸⁹ Záseky teda museli jestvovať južne od Jasenova

⁷⁷ „... *que vulgo Mogiorfolu vocabatur*.“ CDS I, s. 257, č. 361. BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice 1985, s. 48-51.

⁷⁸ CDS I, s. 39, č. 54. Varsik predpokladá, že v Hybiach sa na konci 12. storočia usadili maďarské stráže zo Spiša a až neskôr sa presunuli do Uhorskej Vsi. VARSÍK, ref. 52, s. 212-213. S týmto nesúhlasí Ján Beňko, ktorý hovorí o prieniku Maďarov do Liptova od Zvolena, príp. Turca. BEŇKO, ref. 77, s. 95-96. F. Uličný nesúhlasí s Varsikovým názorom o usadení sa strážcov v Hybiach a až následne v Uhorskej Vsi. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia*. (3. časť) In *Liptov 9, Vlastivedný zborník*. Ružomberok 1987, s. 89-90.

⁷⁹ MARSINA, Richard. K interpretácii listín z rokov 1230, 1265, 1267 a 1269. In *Liptov 8, Vlastivedný zborník*, Ružomberok 1985, s. 332. Podobne ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia*. (2. časť) In *Liptov 8, Vlastivedný zborník*. Ružomberok 1985, s. 202-203. Pozri tiež KLEIN, ref. 2, s. 122.

⁸⁰ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce 2001, s. 731-732. ISBN 80-968579-1-6.

⁸¹ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov 1995, s. 299. ISBN 80-88722-11-X.

⁸² ULIČNÝ, ref. 80, s. 732. ULIČNÝ, ref. 81, s. 300.

⁸³ Na jej území máme k roku 1254 doloženú zem Grabša, „*quasdam terras, ... Garabsa*“ CDS I, s. 307, č. 443. ULIČNÝ, ref. 80, s. 496.

⁸⁴ ULIČNÝ, ref. 80, s. 495. Tú istú lokalitu kladie Varsik do priestoru Laborca medzi Sliepkovce a Lastomír: VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I.*, Bratislava: Veda, 1964, s. 104.

⁸⁵ „... *superius Turnum (Trnávka), ubi cometanei sunt populi spi(e)culatorum ... , inde vadit ad viam, que ducit ad magnam viam*.“ CDS I, s. 132, č. 199. Ide o strážcov krajinskej cesty pri Sečovciach. ULIČNÝ, ref. 80, s. 456.

⁸⁶ CDS I, s. 176-177, č. 224.++ VARSÍK, ref. 84, s. 104. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 76, s. 25-26.

⁸⁷ ULIČNÝ, ref. 84, s. 497. VARSÍK, ref. 84, s. 100-101.

⁸⁸ „... *cuiusdem terre ultra indagines Hozzywmezew vocate ...*“ SZENTPÉTERY, I. – BORSA, I. *Regesta Regum stirpis Arpadiane critico-diplomatica* (RR) I. vol. 1-3, Budapest, s. 486-487, č. 1593. ULIČNÝ, ref. 80, s. 634.

⁸⁹ „...*possessionem Gyepuel vocatam de Wekercapua...*“ SZENTPÉTERY, I. – BORSA, I. *Regesta Regum stirpis Arpadiane critico-diplomatica* II. 2-3 (RR). Budapest 1987, s. 323, č. 3258. ULIČNÝ, ref. 80, s. 194-195.

pri Strážskom na výbežkoch Vihorlatu v údolí Laborca. Zaujímavým je však i úsek na ľavom brehu Laborca, severne od Michaloviec. V listine z roku 1335 sa uvádza dedina Buruchfalva ležiaca na rozhraní Zemplína a Užskej župy. Hranica jej užskej časti sa začínala pri potoku Zubuna, smerovala na východ, až prišla k zásekom. Spomína sa tam i stará cesta z dediny Buruch do Trnavy pri Laborci.⁹⁰ Buruchfalvu musíme hľadať niekde medzi Zbudzou a Oreským, a záseky na ceste medzi Buruchfalvou a Trnavou.⁹¹ Pri metácii časti zeme Stará – Ful Zubugya (Horná Zbudza) uvádza Šmilauer miestny názov Mersegepu, teda Mersov zásek, ktorý sa mal nachádzať okolo verejnej cesty.⁹² K roku 1270 sa spomína majetok Čičava (severne od Vranova nad Topľou) ako ležiaci už v konfiniu s Poľskom.⁹³

K Užskej župe nachádzame tiež viacero údajov. Pri Veľkých Kapušanoch doložených k roku 1214 (maď. kapu), možno predpokladať, že tu stála krajinská brána.⁹⁴ Východnejšie leží obec Ruská, spomínaná k roku 1289.⁹⁵ Na ľavom brehu rieky Uh pred Užhorodom jestvovala zasa osada strážcov uvádzaná ako Ör – Ewr, dnešná obec Jovra, snáď už v 11. storočí.⁹⁶ Centrom tohto územia bol Užský hrad.⁹⁷ Cesta z neho cez Mukačevo a Verecký priesmyk do Haličska bola vždy dôležitá. Po nej tiahli uhorské výpravy do Haličska a po nej vpadli i Mongoli v roku 1241 do Uhorska.⁹⁸ Na nej stála Haličská brána, zvaná i Uhorská, alebo Ruská, o ktorej máme doklad k roku 1248.⁹⁹ K nej patrili i záseky, uvádzané v listine z roku 1263 medzi dedinami Činadievo a Svaljevo v údolí Latorice, pričom Činadievo leží z tejto strany zásekov, kým Svaljevo už za zásekmi.¹⁰⁰ Práve tadeto vpadli do Uhorska v roku 1241 „Tatári“. V decembri 1240 poslal Belo IV. menšie vojsko, aby strážilo tzv. Ruskú bránu (dnešný Verecký priesmyk).¹⁰¹ Mongoli pod vedením Batuchána k nej pritiahli v marci 1241, zničili záseky, porazili Uhrov a vpadli do krajiny.¹⁰²

⁹⁰ „*possessionem Buruchfalva... una (parte) dimidietas in... comitatu Wng, alia... in comitatu Zemleniensis. ... prima meta incipit a plaga occidentali circa quendam fluvium Zubuna... per dictas metas continuas vrit ad indagine vulgo gepew vocatas, ... et in eadem silva... iungit unam stratam antiquam, qua itur de villa Buruch in villam Thorna.*“ NAGY, Gyula. Gróf Sztáray család oklevéltára (1234-1396). Budapest 1887, s. 91-101, č. LXVI.

⁹¹ Hranica žúp tu viedla medzi Zbudzou a Oreským. ULIČNÝ, ref. 81, Príloha, mapa *Vývin osídlenia Užskej župy do 18. stor.* Porovnaj ŠMILAUER, ref. 54, s. 246.

⁹² „*ad locum Mersegepu circa viam publicam*“ ŠMILAUER, ref. 54, s. 247.

⁹³ „*... quendam possessionem Archywywa vocatam in comitatu de Zemlen sitam in confinio Polonie.*“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus* (CAC) XII. Árpádkori új okmánytár. Pest 1874, s. 12, č. 5. Potom tu vzniká i hrad nad obcou Sedliská (zvaný Čičva, resp. Podčičva) v údolí Ondavy na ceste do Poľska. ULIČNÝ, ref. 80, s. 107-108. POLLA, Bello. *Hrady a kaštiele na východnom Slovensku*. Košice 1980, s. 133.

⁹⁴ „*... predium ... nomine Kopus*“ CDS I, s. 144-146, č. 190. ULIČNÝ, ref. 81, s. 251-253.

⁹⁵ „*quendam terram Ruzka vocatam, in Comitatu Vng existentem.*“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus* (CAC) X. Pest 1873, s. 299, č. 191. Pozri ULIČNÝ, ref. 81, s. 197.

⁹⁶ ULIČNÝ, ref. 81, s. 107. Porovnaj KARACSONY, ref. 20, s. 1051. VARSÍK, ref. 84, s. 103.

⁹⁷ MUCSKA, ref. 10, s. 53. V jeho blízkosti uvádza Uličný záseky dokladajúc to názvom jednej z užhorodských ulíc ako „*Gyapju*“. Pozri ULIČNÝ, ref. 81, s. 245-246, pozn. č. 1446.

⁹⁸ HALAGA, O. Róbert. Košice – Balt, výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom 1275 – 1526. Košice 1975, s. 115. KARACSONY, ref. 20, s. 1051.

⁹⁹ „*Vice quadam, in Russia sub magna porta Galliciae, quae vocatur Hungarica.*“ FEJÉR, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (CDH), IV./ 2, Budae 1829, s. 32-35.

¹⁰⁰ „*villam Sancti Nicolai supra Munkach... ex ista parte indaginis existentem, et villam Zoloa... ex altera parte indaginis.*“ CAC VIII, s. 68, č. 45.

¹⁰¹ „*...circa nativitatem domini fama fuit, quod confinia Hungariae Rusciae continua Tartari devastabant. Et rex... ad custodiendum portam Rusciae, que montana dicitur, per quam in Hungariam patebat aditus, missit maiorem suum comitem cum exercitu palatinum...*“ JUHÁSZ, Ladislaus. Rogerii carmen miserabile. In *Scriptores rerum Hungaricarum II.* (SRH) (Ed. Emericus Szentpétery). Budapest 1938, s. 560.

¹⁰² „*quod iam ad portam Rusciae pervenerant et indagine destruebant... in porta congressum habuerat cum eiusdem...*“ JUHÁSZ, ref. 101, s. 561. Ďalej „*Bathus... cum suis militibus... ad dictam portam Rusciae... et expugnato exercitu palatiny aendem portam obtinuit et intravit.*“ JUHÁSZ, ref. 101, s. 563- 564. MARSINA, MAREK, ref. 6,

Už na našom území máme doložené k roku 1248 dediny Gepeuelv a Felnempti. Ide o Vyšné Nemecké, a termín Gepeuelv odkazuje na konfinium. Nad Sobrancami sa nachádza dedina Ruskovce, ktorej názov pripúšťa možnosť osídlenia ruskými strážami v 11. – 12. storočí.¹⁰³ V tejto oblasti máme doložené i miestne názvy Revištia – (Blatné, Veľké a Vyšné Revište), spomínané k roku 1244.¹⁰⁴

V oblasti Podkarpatska sa predpokladá existencia „marchia Ruthenorum“ z 11. storočia. Titul syna prvého uhorského kráľa Imricha „dux Ruizorum“ môže tiež súvisieť s týmto územím.¹⁰⁵ Zásoky sa však spomínajú i v listine Štefana V. z roku 1272 pre hostí „*de villa Felzáz*“, dnešné Korolevo (západne od Chustu), na hornej Tise. Kráľ im mal darovať právo rybolovu na tejto rieke až po záseky Maramurešského lesa vo východných Karpatoch.¹⁰⁶ Na druhej strane však jestvovali strážne posty na Tise i o niečo západnejšie, napr. Örmező-Ladány, dnešné Mezöladány.¹⁰⁷

Košickou kotlinou viedla cesta údolím Hornádu a Torysy na sever k Prešovu, kde sa rozdeľovala. Jedna z vetiev smerovala údolím Sekčova k Bardejovu a do Poľska, resp. na východ do údolia Tople. Druhá viedla údolím Torysy k Plavču a do Poľska, tretia zasa v dvoch trasách na Spiš.¹⁰⁸ Na dnešnej slovensko-maďarskej hranici v údolí Hornádu máme doložené dve strážne osady Rusov z 11. storočia. Na maďarskej strane hraníc ide o dedinu Göncruszka,¹⁰⁹ na našej zas o Ruskov.¹¹⁰

Pri posune hraníc v 11. – 12. storočí sa usadili pohraničné stráže aj na území dnešného Prešova, na križovatke viacerých ciest.¹¹¹ Centrom tu však bol Castrum Salis, Soľný hrad,

s. 78-79. Môžeme tu spomenúť tiež predpokladanú bránu južne od Užhorodu v lokalite Baranynci. ULIČNÝ, ref. 81, s. 26-27. STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku I*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1999, s. 397. ISBN 80-88878-49-7.

¹⁰³ „*quasdam possessiones ... Gepeuelv et Felnempti vocatas existentes in comitatu de Wng.*“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus Continuatus* (CAC) IX. Árpádkori új okmánytár. Pest 1871, s. 390, č. 277. Neďaleko týchto lokalít uvádza Varsik tiež „*terra Ewr*“, čiže Stráž, severovýchodne od Jenkoviec s tým, že ide o tú istú lokalitu zvanú v predošlej listine Gepeuelv VARSIK, ref. 84, s. 104. Uličný kladie posledne menovaný majetok niekde na krajinskú cestu medzi Tibavu a Vyšné Nemecké, a to pred záseky na tejto ceste ULIČNÝ, ref. 76, s. 25.

¹⁰⁴ „*terram ... nomine Ryuche*“. CDSI II., s. 119, č. 178. VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny II*, Bratislava : Veda, 1973, s. 480. Ešte aj podľa listiny z 22. septembra 1337 sa pri opise hraníc medzi Vyšným a Stredným Jasenovom („*Kuzep a Fel Jezenew*“), teda medzi dnešným Jasenovom a Vyšnými Remetami spomína cestička z Jasenova do provincie Gepel, čiže za zásekmi „*quadam semitam de dicta villa Jezenew in provinciam Gepel ducentem*“. NAGY, Gyula. *Gróf Sztáray család oklevéltára (1234-1396)*. Budapest 1887, s. 140-152, č. LXXVI. VARSIK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny III*, Bratislava : Veda, 1977, s. 373. V tomto období sa so zásekmi stretávame v prameňoch len ako s metačnými bodmi, príp. sa používa termín Gepel a jeho obmeny. S týmto sa stretávame ešte aj v roku 1413, keď sa spomínajú Valasi žijúci v dištrikte za zásekmi. BEŇKO, ref. 77, s. 266.

¹⁰⁵ МИСЬКОВ, І.О. “RUTHENI”, “DUX RUIZORUM”, “MARCHIA RUTHENORUM” У СЕРЕДНЬОВІСНІЙ ФРАНЦІЇ ТА УГОРЩИНИ. In *Карпатика, Вуныск*, 38, Ужгород 2009, s. 225-226 a nasl. Dostupné na http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Karpatyka/2009_38/miskov.pdf ZSOLDOS, ref. 17, s. 112. Porovnaj GYÖRFY, ref. 2, s. 375.

¹⁰⁶ „*... vsque ad indagines sylvae Maramarosi de terminis terrae ipsorum incipiendo, piscaturam in Ticia* ...“ FEJÉR, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (CDH), V./ 1, Budae, 1829, s. 177-178.

¹⁰⁷ KARACSONY, ref. 20, s. 1051.

¹⁰⁸ Cesta je doložená v listine z roku 1251 pri Seni ako „*magna via*“ CDSI II., s. 254, č. 366. a podobne i o niečo severnejšie pri metácii Čane z roku 1255. „*in magna via, que venit de Scepla* (Krásna nad Hornádom)“ CDSI II., s. 322-323, č. 466. VARSIK, ref. 84, s. 98. Porovnaj SLIVKA, Michal. Stredoveká cestná sieť na východnom Slovensku a jej determinanty. In *Slovenská numizmatika XI*. Bratislava 1990, s. 84, obr. 1. ISSN 80-224-0180-3.

¹⁰⁹ VARSIK, ref. 84, s. 153, a ref. 104 *Osídlenie III.*, s. 426-427. Východne v Zemplínskych vrchoch nad cestou spájajúcou Gönc a Sátoraljaujhély upozorňuje vrch Gyepü – hegy (530 m) na existenciu zásekov. Strážne stanovište dokladá i vrch Ör-hegy (634 m), čiže Strážny vrch severne od spomínanej cesty nad hradom Füzér.

¹¹⁰ VARSIK, ref. 84, s. 148-149. Porovnaj KLEIN, ref. 2, s. 114.

¹¹¹ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice 1990, s. 250-251.

v chotári Solivaru.¹¹² Severovýchodne od Prešova v údolí Sekčova nad Slanskými vrchmi ležia Kapušany, kde existovala krajinská brána na ceste v smere na Bardejov a do údolia Tople. Prvou zmienkou o nej je zápis v listine z roku 1248 („Kapy“).¹¹³ V tomto období však už tunajšie obyvateľstvo nemalo strážne povinnosti a brána slúžila skôr ako mýtné miesto.¹¹⁴ Neďaleké Fintice boli podľa listiny z roku 1272 kedysi zemou strážcov, no k tomuto dátumu sú už prázdne a bez obyvateľstva.¹¹⁵ V prípade Tulčika nachádzame zmienku v spomínanej listine Bela IV. z roku 1248 v podobe „Teuchy“: Severne od dediny v úzkej doline Sekčova mala jestvovať druhá brána.¹¹⁶ Západne od Tulčika leží Malý a Veľký Slivník. Prvý sa spomína k roku 1248 ako „Wyzylva“.¹¹⁷ V donačnej listine Štefana V. z roku 1270 komesovi Tobiášovi na časť zeme Slivník sa hovorí i o darovaní lesa ležiaceho už za zásekmi okolo rieky Sekčov, kde sa spomína brod v blízkosti Janoviec.¹¹⁸ Darovaný les ležal na západnej strane Sekčova a samotné záseky môžeme hľadať juhovýchodne od neho. Z listiny kráľovnej Alžbety z roku 1282 sa pritom dozvedáme, že v Slivníku kedysi prebývali stráže.¹¹⁹ Bardejovskú bránu máme doloženú i v metácii Janoviec k roku 1271, kde sa hovorí, že táto dedina ležala už za spomenutou bránou.¹²⁰

Dlho tu existovalo povedomie o tom, že územie na sever od Bardejovskej brány ležalo už za zásekmi. Je to zrejme i z donácie Ladislava IV. z roku 1277 pre Ota z Bibursteina, ktorému dáva všetky majetky a dediny blízko hraníc či zásekov Uhorska, Poľska a Ruska.¹²¹ Ešte v 14. storočí sa tu spomínajú rovnaké osady ako ležiace „in Gebuel“, „in districtu Gepeel“ a v ich obmenách.¹²² To potvrdzuje pretrvávajúce povedomie o dôležitosti obranných zariadení, ktoré v tomto priestore mohli mať relatívne dlhšiu existenciu, než napr. na západnom Slovensku.

V oblasti južne od zásekov sa v listine z roku 1300 spomínajú Podhorany ako prázdna zem, na ktorej kedysi sídlili strážcovia kráľovského lesa. Išlo tu, aspoň podľa mien, o príslušníkov maďarského etnika, ktorí mohli zároveň slúžiť aj ako strážcovia v zázemí neďalekej

¹¹² MÚCSKA, ref. 10, s. 63. ULIČNÝ, ref. 22, s. 37-39. O jeho význame svedčí aj pomenovanie „veľkej cesty“, ktorá ide k hradu „castrum Salis“, v metácii zeme Lebeň (Lubina) na Hornáde k roku 1230. „ad magnam viam, qua itur ad Castrum Salis“. CDSI I, s. 259-260, č. 366.

¹¹³ CDSI II, s. 202-203, č. 290.

¹¹⁴ ULIČNÝ, ref. 111, s. 123. V prvej polovici 13. storočia nad touto obcou vznikol hrad Tubul (Kapušanský hrad). POLLA, ref. 93, s. 75. Porovnaj SLIVKA, ref. 108, s. 94.

¹¹⁵ „terram speculatorum nostrorum, Eur vulgariter dictorum Fyntha vocatam vacuum et habitatoribus destitutam.“ RR II/1, č. 2158. ULIČNÝ, ref. 133, s. 75. Pritom prístupy k Prešovu zo severu uzatvára vrch nad Finticami s názvom Stráž (739 m) a len o pár kilometrov severozápadne ležiaca Lysá stráž (696 m).

¹¹⁶ CDSI II, s. 202-203, č. 290. ULIČNÝ, ref. 111, s. 336.

¹¹⁷ CDSI II, s. 202-203, č. 290. V roku 1253 sa spomína (Malý) Slivník ako „Silwan“. CDSI II, s. 303, č. 436.

¹¹⁸ „particulam terre castrī nostri de Sarus Fulscilva nominatam ..., de silva nostra ultra indagines circa fluvium magnum Zuchev vocatum, ... ubi ripa et portus, illius aque transit iuxta Belcellam.“ CAC VIII, s. 296-297, č. 195.

¹¹⁹ „villam... Scylwa ... ubi speculatores morabantur.“ RR. II., 2-3. č. 3146, s. 290. VARSÍK, ref. 84, s. 99. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 111, s. 347.

¹²⁰ „terram Belcella ultra portam Bartfa ....“ CDH V. 1, s. 162-164.

¹²¹ „universas possessiones seu villas iuxta terminos, metas seu indagines Regni nostri et Regni Polonie ac Ruzye existentes ... videlicet villa Razlauth, item villa Sancti trinitatis, villa Omnium Sanctorum, villa Kobula, villa Bardfa, Mokurlang, Guebold, Margan, Stemella et Rodamin.“ CAC IX, s. 166-167, č. 111. Išlo tu o Raslavice, Tročany, Janovce, Kobyly, Bardejov, Mokurlang, Marhaň a iné.

¹²² Napr. v listine z roku 1303 sa Janovce charakterizujú ako ležiace za zásekmi „possessionem... Belcella vocatam, ultra indagines existentem.“ RDSI I, s. 133, č. 257. Dedina Kobyly „Kabalafeulde“ sa spomína v listine z roku 1319 ako ležiaca „in Gepuel“. Podobne aj o dedine Kuryma „Dubynna“ k roku 1327 sa uvádza, že leží „in Gepel.“ RDSI II, s. 238, č. 510. FEJÉR, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (CDH), VIII/3, Budae: 1832, s. 271-273, č. XCIX. Máme však i skorší doklad z roku 1269, kde sa uvádza, že ležala za zásekmi. „terram ... Zemeldene vocatam ..., sitam ultra indagines Regni Polonie.“ CAC VIII, s. 242, č. 164. Pozri VARSÍK, ref. 84, s. 98-99 VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 228-229. ULIČNÝ, ref. 111, s. 243-244.

brány. Podobne i v neďalekých Ražňanoch¹²³ sídlili strážcovia kráľovského lesa.

Aj údolie hornej Torysy bolo zabezpečené obrannými zariadeniami. Doklad nachádzame v listine z roku 1322, kde sa pri metácii Pečovskej Novej Vsi na potoku Ľutinka uvádza brána.¹²⁴ K nej sa vzťahuje i zmienka o starej bráne ako hranici spišského prepošstva v listine z roku 1312.¹²⁵ Za zásekmi máme doloženú dedinu Červenicu pri Sabinove k roku 1278 ako prázdnu a bez obyvateľstva.¹²⁶ Jej hranice sa v listine z roku 1288 začínajú už za bránou na potoku Ľutinka.¹²⁷ Názov „Verusalma“, maď. Vörösalma, teda Červená jabloň, by tiež mohol poukazovať na stavbu zásekov z dreva jabloní.¹²⁸ Brána a záseky sa teda nachádzali medzi Pečovskou Novou Vsou a Červenicom na potoku Ľutinka na ceste do Poľska.¹²⁹ Táto sa pripájala pod hradom Plaveč na cestu vedúcu údolím Popradu. Bola tu asi v polovici 13. storočia i strážna osada Plavcov – Kumánov.¹³⁰

Stredoveký Spiš bol tiež popretkávaný hustou sieťou ciest v povodí Hornádu a Popradu.¹³¹ Nástupným teritóriom pri jeho zábore boli južnejšie ležiace župy Gemer a Turňa. Záseky sa tu posúvali na sever pozdĺž cesty údolím Bodvy a Hnilca k Hornádu.¹³² Zmienku o zásekoch nad Hornádom máme k roku 1277 medzi Odorínom a Matejovcami, kde sa spomína vrch Strážna hôrka, ktorý ležal v starých zásekoch „*in veteru Gepu*“.¹³³ Pri Letanovciach máme k roku 1299 na Skale útočiska doložený názov dokladajúci niekdajšiu prítomnosť stráží možno už v 12. storočí.¹³⁴

Osadu strážcov predpokladáme v prípade zaniknutej osady Strelce (Balistarum) medzi Spišským Štvrtkom a Hrabušicami, spomínanej k roku 1289.¹³⁵ Priamu existenciu zásekov

¹²³ „*terram nostram Asguthi-Erdew ... vacuam et habitatoribus destitutam, super quam quondam custodes sylvarum nostrorum residebant.*“ FEJÉR. Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* (CDH) VI./ 2. Budae 1830. s. 258-260. VARSÍK, ref. 122, s. 228-229. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 133, s. 243-244. Ohľadom Ražňan VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 255-256. ULIČNÝ, ref. 111, s. 263-264.

¹²⁴ „*terram Wyfolu supra ... fluvium Lythona et pervenit ad locum qui Kopu dicitur.*“ RDSI II, s. 374-377, č. 785.

¹²⁵ „*usque ad antiquam portam ad prepositum ecclesie S. Martini de Scepus pertinebant.*“ RDSI I, s. 408, č. 952.

¹²⁶ „*terras... ultra indagines iuxta Verusalma adiacentes...*, *vacuas et habitatoribus destitutas.*“ RR II, 2-3, č. 2856.

¹²⁷ „*terram Werusalma vocatam...* *Prima transiens meta de ultra Copou et unam transiens aquam nomine Lytighe...*“ CAC IX, s. 465-466, č. 334. Rovnako sa uvádza i k roku 1296. „*Weresalma vocatas, ultra indagines in Comitatu Sarus existentes.*“ CAC X, s. 227, č. 153. I vo falze hlásiacom sa k roku 1248 spomína sa Červenica a záseky. „*Weresalma vocata...*, *prima meta incipit ad capite fluvii Lethene vocati, qui manat indaginem ad longitudinem ipsius indaginis et cadit in fluvium Tarcha.*“ CDSI II, s. 216-217, č. 308 ++. Podobne sa uvádza i v listine z roku 1320. „*Weresalma, ultra indagines existencium, in exitu ad Poloniam.*“ RDSI II, s. 247, č. 531.

¹²⁸ VARSÍK, ref. 111, s. 236-237.

¹²⁹ VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 236-238 a 312. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 111, s. 54-55, 233 a 238.

¹³⁰ ULIČNÝ, ref. 111, s. 239. VARSÍK, ref. 50, s. 175-176. „*quandam possessionem suam Polocha...*, *in confinio Polonie existentem cum castro lapideo ... Poloucha vocato...*“ RDSI II, s. 128, č. 259. Aj vznik hradu Plaveč, 1272–1294 svedčí o nutnosti zabezpečiť tento priestor. Pozri VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 233. Porovnaj BEŇKO, Ján. *Listina z roku 1301 na Plaveč – Diplomatická a historická hodnota.* In Slovenská archivistika, XVI., 1981/2, Bratislava 1981/2, s. 82-93. Pozri ULIČNÝ, ref. 111, s. 238-240.

¹³¹ Trasu medzi Jablonovom a Levočou máme doloženú k roku 1249 ako veľkú cestu. Podobne máme doklad o veľkej ceste pri metácii Spišského Štvrtka z roku 1260. „*ad magna via, qua itur ad Leucha.*“ CDSI II, s. 229-230, č. 329. CDSI II, s. 256-258, č. 370. CDSI II, s. 452-453, č. 650. Pozri SLIVKA, ref. 108, mapa na s. 84.

¹³² FEKETE NAGY, Antal. *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása.* Budapest 1934, s. 17-18. Tvrdenia o tzv. Gemerských strážcoch – gömör-örök na Spiši spochybnil už Šmilauer. ŠMILAUER, ref. 54, s. 155 a 164.

¹³³ FEKETE NAGY, ref. 132, s. 19. Pozri SLIVKA, ref. 108, s. 23.

¹³⁴ ŠTEVÍK, Michal. Sidelná štruktúra kopijnických osád, cestná sieť, strážne a zásekové miesta na Spiši v stredoveku. In *Z minulosti Spiša, IX – X.* 2001/2002. Levoča 2002, s. 56. Strážnu funkciu tohto miesta potvrdzuje aj nález drevenej strážnej veže, pravdepodobne z prelomu 12. – 13. storočia SLIVKA, Michal. Doterajšie výsledky výskumu na Kláštorisku v Slovenskom raji. In *Archeologia historica 13/88.* Brno 1988, s. 425.

¹³⁵ ŠTEVÍK, Miroslav. K identifikácii názvov, sídiel a majetkov stredovekého Spiša. In *Z dejín osídlenia a verejnej*

dokladá listina Rolanda, spišského župana z roku 1277, v metácii Ruskinoviec na potoku Vysoká.¹³⁶ Tiež názov obce Jablonov poukazuje na vytváranie zásekov na ceste vedúcej k Levoči.¹³⁷

Už u Anonyma máme správy o zásekoch „proti krajine Poliakov“ v údolí Popradu.¹³⁸ Najjužnejšou zo strážnych lokalít tu boli Stráže pod Tatrami, spomínané roku 1275 ako „Gumur“.¹³⁹ V listine z roku 1251 vieme o strážnej osade v dnešných Strážkach – „Eur“.¹⁴⁰ Spomína sa i k roku 1306, kde sa hovorí o strážcoch ciest alebo vyzvedačoch, ľudovo nazývaných eur – ör.¹⁴⁰ No stráže sa nachádzali aj v Kežmarku. Vieme o nich v súvislosti so sporom z roku 1329 o pozemky, ktoré kedysi patrili kráľovským pohraničným strážam a rybárom.¹⁴¹

O zásekoch máme správy i z roku 1256, keď Belo IV. daroval spišskému županovi Jordanovi les z oboch strán Popradu medzi zásekmi a poľským konfíniom, pričom hranica sa začínala v bráne proti Poľsku.¹⁴² Záseky sa teda nachádzali na rieke Poprad a spomínajú sa v metácii dediny Meldur – dnešné Podhorany aj v roku 1297.¹⁴³

V listine Ondreja III. z roku 1298, v ktorej potvrdzuje listinu spišského župana Balda pre „*quidam de populis de Ewr*“ v dnešných Strážkach, sa spomínajú záseky pri kráľovskej colnej bráne v blízkosti Bušoviec a fakt, že ďalej už túto strážnu službu nemôžu vykonávať. Listina je síce interpolovaná, no dokladá, že do konca 13. storočia tu nepretržite jestvovala (colná) brána, ktorá v tomto období slúžila i ako mýtné miesto, ale i samotné záseky a strážcovia.¹⁴⁴ Dedina Bušovce – Stragar je doložená k roku 1282, pričom sa spomínajú obranné zariadenia v jej blízkosti. Tieto sa nachádzali severne od riečky Belá (dnešná Biela), kde z priestoru Slovenskej Vsi vychádzala cestička v smere na Lendak k Pieninám, a východne od nej sa spomína uzavretý zásek.¹⁴⁵ Názov Stragar pritom tiež poukazuje na strážnu lokalitu

správy stredovekého Spiša. Stará Lubovňa 2005, s. 51. ISBN 80-969234-0-4. V prípade Hrabušíc, vychádzajú z ich názvu „*villa Capost*“ v listine z roku 1260 predpokladá M. Slivka v tejto lokalite existenciu brány, resp. jej strážcu. CDSI II., s. 453, č. 650. SLIVKA, ref. 1, s. 22. Na prípadné prekážky na tunajšej „veľkej ceste“ by upozorňoval i názov „Almaspotoka“, pretekajúceho cez dnešné Hrabušice. CDSI II., s. 453, č. 650. Pozri ŠTEVÍK, ref. 135, s. 52.

¹³⁶ „... *rivulo, qui Visoka nuncupatur ... in eodem rivulo prope quamdam indaginem ... rivulus ille dividit indaginem supra dictam inter populos Ecclesiae et Saxones.*“ FEJÉR, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (CDH) V/ 2, Budae 1829, s. 414-415. Podľa M. Števíka sa nachádzali na sútoku Vysokej a Ruskinovského potoka na ceste spájajúcej Levoču s Kežmarkom, pričom uvažuje o možnosti, že tu boli v 12. storočí usadení strážcovia ruského pôvodu. ŠTEVÍK, ref. 134, s. 58., pozri pozn. č. 45.

¹³⁷ VARSÍK, ref. 47, s. 247. Porovnaj ŽIFČÁK, František. Listina z roku 1249 pre Spišského prepošta ako historický prameň. In *Z minulosti Spiša, V-VI*, 1997/1998. Levoča 1999, s. 85. ISBN 80-966964-5-9. ŠTEVÍK, ref. 135, s. 52-53.

¹³⁸ MUCSKA, ref. 10, s. 63 a 114-116.

¹³⁹ ŠTEVÍK, ref. 134, s. 56. Pozri pozn. č. 36. BEŇKO, ref. 77, s. 151.

¹⁴⁰ CDSI II, s. 256-258, č. 370. „*villa ... Eur vocatam... iidem condicionales custodes viarum sive speculatores, vulgariter eur dicti.*“ RDSI I, s. 191, č. 413.

¹⁴¹ VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 194-195. podobne i v práci, Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. In *Kontinuita*, s. 150-151. Strážnu osadu uvádza i v Malom Slavkove. BEŇKO, ref. 77, s. 147.

¹⁴² „*quandqm silvam nostran ... ab utraque parte fluvii Paprad inter indagines regni nostri et confinia Polonie ... prima meta ... incipit in porta regni nostri versus Poloniam.*“ CDSI II. s. 382-383, č. 550.

¹⁴³ „*villae Meldur ... prima meta incipit supra fluvium Poprad, ascendens circa indagines versus occidentem.*“ CDH VI., 2, s. 117-119. BEŇKO, ref. 77, s. 148.

¹⁴⁴ „*populi de villa Ewr... quod quia indagines in porta theloniaria domini regis prope villam Vzturgar existentibus ab omnibus villis circumiacentibus essent omnino a parte et incise: servitia illa que in custodiendo ipsam portam facere consueverant, ad utilitatem domini regis amplius facere non valerent*“ RA. II, 4, s. 202 – 203, č. 4183.+ Skutočnosť, že ide o Strážky vyplýva tiež z metácie, pretože dedina „Ewr“ hraničila so zemou Sasov z Kežmarku a z Rakús.

¹⁴⁵ „*terram Stragar vocatam ... in aquam, que Bela nuncupatur et .. per eandem aquam usque ad semitam que vadit*

– od slovanského straga – stráža.¹⁴⁶ Strážnu osadu vyzvedačov máme doloženú k roku 1329 i v obci Jarabina. Táto leží medzi dvoma cestami z údolia Popradu do Poľska, pričom na tej západnejšej údolím Kamienky k Dunajcu sa v roku 1344 spomínajú záseky a brána východne od Veľkého Lipníka.¹⁴⁷

Osobitým dokladom k existencii zásekov je listina Ladislava IV. z roku 1288 hovoriaca o zásluhách Juraja syna Šimona. Ten počas vpádu Mongolov do Poľska v rokoch 1287 – 1288, keď časť z nich tiahla na Spiš, so svojimi ľuďmi zostal v pohraničí, obsadil spišské záseky, odrazil ich a donútil stiahnuť sa. Miesto zásekov sa nespomína, ani či ich vystaval on sám, alebo sa opevnil na už jestvujúcich prekážkach. Tesne predtým Juraj ešte úspešne napadol tisícčlenný oddiel Mongolov pri hrade Sacz v Poľsku. Najkratšou cestou, odtiaľ na naše územie, je trasa pozdĺž Popradu na Starú Ľubovňu údolím potoka Hraničná cez horské sedlo Vabec. To by bol vhodný priestor na obranu, pokiaľ však nešlo skôr o spomínané záseky medzi Bušovcami a Podhoranmi.¹⁴⁸

Konfinium a vojenské operácie v 11. - 12. storočí

Územie Nitrianska sa po rozpade Veľkej Moravy na viac než storočie stalo oblasťou, kde sa prelínali mocenské vplyvy a expanzívne ambície troch štátov; arpádovského Uhorska, premyslovských Čech a piastovského Poľska, pričom tu neskôr zasahovali i vtedajší nemeckí králi, resp. cisári. Toto územie pritom viackrát zmenilo svojho hegemóna, napokon však za vlády Štefana I. pripadlo definitívne Uhorsku.¹⁴⁹ Oblasť dnešného Slovenska tvorilo údelné kniežatstvo, resp. najneskôr od roku 1048 i vojvodstvo siahajúce od Moravy po rieku Kriš, teda na území starého Nitrianska a Bihorska, ktoré malo „zamestnať“ vladárske aspirácie mladších členov arpádovského rodu.¹⁵⁰ Zároveň to bolo osobité pohraničné územie, ktoré malo zachytávať útoky spoza hraníc a chrániť tak centrálnu územia krajiny. Týka sa

versus Penyn ... per prefatam semitam descendit versus orientem circa indaginem clausam et ibi iuxta porta fluit una aqua et per illam descendit in ... fluvium Poprad.“ RA II, 2 – 3, s. 291-292, č. 3150.

¹⁴⁶ VARSÍK, ref. 104, *Osídlenie II.*, s. 195-197. ŠTEVÍK, Michal. Najstaršie názvy a písomne doložené polohy a vývoj (zaniknutých) osád severovýchodného Spiša v neskorom stredoveku (1250 – 1526). In *K stredovekým dejinám Spiša. Ľubovnianske múzeum, Stará Ľubovňa 2003*, s. 89. ISBN 80-968890-2-8.

¹⁴⁷ „*possessiones Ewr speculatorum*“ NAGY, Imre. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, Anjoukori Okmánytár II. Budapest 1881., s. 474. ŠTEVÍK, ref. 134, s. 58.

¹⁴⁸ „...*vltra mille homines de Tartaris circa castrum Zandech inuasit, cum quibus preliando, ducem et principem eorum interfecit; ex eis etiam pluribus interhemptis;... quum iidem Tartari potentiam suam vsque ad finitimas partes regni nostri versus Scepes extendere voluissent;... M. Georgius,.... ad optatum finem perducere satagens, in eodem confinio et circa indagines terre Scepes mansit pro defensione regni nostri, ibique die ac noctu cum ipsis Tartaris pugnando particulariter, plures ex eis interhemit... sic ipsi Tartari terram nostram, probitate et industria ipsius M. Georgii eis atrocius resistente, adire et inuadere.*“ FEJÉR, Gyula. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (CDH) V./ 3, Budae 1829, s. 396. Pozri MARSINA, ref. 35, s. 262-264, č. 134. pozri i pozn. č. 106.

¹⁴⁹ Po roku 906 je zrejmy maďarský zábor juhozápadného Slovenska. Po maďarskej porážke v bitke na Lechu v roku 955 je viac než pravdepodobná česká expanzia. RATKOŠ, Peter. Podmanenie Slovenska Maďarmi. In *O počiatkoch Slovenských dejín. Sborník materiálov*, Ed. RATKOŠ, Peter. Bratislava : 1965, s. 153-154. Arpádovci opäť zaujali Nitriansko niekedy pred rokom 971. MARSINA, ref. 22, s. 206. Podobne i Ratkoš, ktorý v tomto zmysle posúva Anonymove údaje o dobytí Nitry od „českého vojvodu“ Zubura do rokov 956 – 998. Arpádovskú moc následne vystriedala poľská expanzia, ktorej hranice v rokoch 1001 – 1018 boli na Dunaji a Tise. RATKOŠ, ref. 149, s. 154-155. ULIČNÝ, Ferdinand. Vývoj uhorsko-poľského pohraničia v stredoveku. In *Historické štúdie 41*, Bratislava 2000, s. 37-40; tamže údaje o spätnom obsadení Nitry Štefanom I. po roku 1018. Novšie posúva poľský vplyv v Nitriansku k roku 1029 STEINHÜBEL, ref. 22, s. 227-228 a 236-239. Poznatky ohľadom samotného maďarského záboru a posunu hraníc Uhorska na sever sumarizuje, KLEIN, ref. 2, s. 117-119.

¹⁵⁰ MARSINA, ref. 22, s. 203 a nasl.

to i neúspešnej výpravy cisára Konráda II. v roku 1030 proti Uhorsku, ktorej sa zúčastnilo i moravské knieža Břetislav. Tento tiahol po ľavom brehu Dunaja a vyplienil územie až po Ostrihom.¹⁵¹ Mal neutralizovať Nitriansko a uľahčiť tak postup cisára, ktorý tiahol po opačnej pravej strane Dunaja, čo napodobňujú aj iné neskoršie vojenské akcie.

Príkladom môžu byť najmä ťaženia nemeckého kráľa Henricha III. (1039 – 1056, od roku 1046 cisára). Napr. v súvislosti s opätovným dosadením kráľa Petra I. Orsela (1038 – 1041) na uhorský trón došlo k výprave proti Uhorsku v septembri 1042, na ktorej sa zúčastnil i jeho český spojenec kniežaťa Břetislava I. Vpád spojencov viedol na radu Břetislava po ľavom brehu Dunaja. Henrich III. dobyl Heinburg i Bratislavu a vyplienil územie až po Hron.¹⁵² V týchto prípadoch však nenachádzame zmienky o obranných zariadeniach na našom území.

Iná situácia však bola južnejšie, na území dnešného západného Maďarska. Svoje uplatnenie tu našli ako záseky, tak i „vodné diela“ - „*clausuram aquae*“, čo bola istá forma zásekov alebo hrádzí, maď. gát. Tieto slúžili na zaplavenie oblastí ohrozených nepriateľom, ako sa to stalo v roku 1043, keď kráľ Samuel Aba nechal za vpádu kráľa Henricha III. zaplaviť v priesotore brány pri Babóte okolie rieky Rábnice, resp. menej úspešne i v roku 1044.¹⁵³ Henrich III. ale vpadol do krajiny už v roku 1041. Vtedy však jeho oddiely načas zastavili lesné opevnenia obsadené obrancami a až potom, čo daný les obišli, podarilo sa im dostať do krajiny.¹⁵⁴ V lete 1052 sa síce cisár znova vydal na výpravu, ale už bez svojho českého spojenca. Toto ťaženie sa však po ôsmich týždňoch márneho obliehania Bratislavy, keď Henrich prišiel o svoje loďstvo, skončilo neúspešne.¹⁵⁵

K roku 1067 máme správu o českom lúpežnom vpáde do okolia Trenčína, čo malo za následok odvetu zo strany kráľa Šalamúna i kniežaťa Gejzu, ktorí vzápätí vpadli na Moravu.¹⁵⁶ Po vpáde nemeckého kráľa Henricha V. k Bratislave v roku 1108 a simultánnom útoku českého kniežaťa Svätopluka na Nitriansko nasledoval koncom toho istého roka odvetný vpád

¹⁵¹ STEINHÜBEL, ref. 22, s. 251 a 463 pozn. č. 1437. K problematike datovania tejto výpravy, ktorú Barbara Kreemieňská kladie ako Břetislavovu samostatnú akciu do roku 1031. KRZEMIEŇSKA, ref. 8, s. 135-138. Pozri tiež LYSÝ, Miroslav. Základná charakteristika východnej politiky Konráda II. (1024 – 1039). In *MEDEA – Studia mediaevalia et antiqua VI. 2002*. Bratislava 2002, s. 57-60. ISSN 1336-7706. Kráľ Štefan I. sa počas tohto vpádu vyhol otvorenému stretnutiu a ustúpil za riekou Rábu. Nemecké vojsko tu zastavili prírodné i umelé prekážky. Pri ústupe cisárske oddiely vzápätí napadli dovtedy brániace sa uhorské sily a uštedrili im porážku. Túto taktiku uplatňovala uhorská strana i v nasledujúcich obdobiach. SZABÓ, Csaba. Die militärischen Aspekte der deutsch-ungarischen Beziehungen während der Salierzeit. In *Ungarn-Jahrbuch 21 (1993/1994)*. München : Ungarisches Institut, 1995, s. 4. ISSN 0082-755X.

¹⁵² STEINHÜBEL, ref. 22, s. 255-260. Podobne i KRZEMIEŇSKA, ref. 8, s. 315-316. Porovnaj SZABÓ, ref. 151, s. 5-6.

¹⁵³ „*Veniens ergo rex ad terminum regni, ubi exercitus recenseretur, ...ut hostilis terra procul dubio invaderetur, et factis machinis contra opus, quo fluvium Rapiniza occluserant, in crastinum impugnare disposuerant.*“ PERTZ, Georgius Heinricus. *Annales Altahenses maiores*. In *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae*. Hannoverae : 1868, s. 37. Podobne k roku 1044, keď cisár Henrich „... *invasit fines Hungariae intrans per Supronium et cum vellet per Bobuth Rabcha pertransire, fluvium Rabcha stagnantibus aquis et densissimis nemoribus et scaturientibus paludibus impermeabilem transire non potuit.*“ GOMBOS, Albinus Franciscus. *Chronicon Hungariae saeculi XIV*. In *Catalogus fontium historiae Hungaricae I*. Budapestini : MCMXXXVII. s. 331. TAGÁNYI, ref. 2, s. 118. K bojom v tejto oblasti VESPRÉMY, ref. 17, s. 103, 105-108. Porovnaj SZABÓ, ref. 151, s. 7-8.

¹⁵⁴ „*Nam rege cum exercitu adveniente ipsi sylvas occluserant, undique armis parati eos prohibere, ne terram eorum possent introire ... ut aliquot dies contra viam munitam residerent, quasi illic pugnando ingressuri essent. ... Rex autem, dimissa ibi magna multitudine, circuiens sylvam per devia, terram illorum invasit occulte, quod incolae non antea cognovere.*...“ PERTZ, *Annales Altahenses*..., ref. 153, s. 27.

¹⁵⁵ SOPKO, ref. 25, s. 37.

¹⁵⁶ SOPKO, ref. 25, s. 37-38. STEINHÜBEL, ref. 22, s. 276.

uhorského kráľa Kolomana na Moravu. Pri tomto útoku sa českému kniežaťu nepodarilo prekvapiť a obísť nepriateľa, keď „*v temné noci spěchal lesem*“, pretože cestou prišiel o oko. Podľa Kosmasa však následne Svätopluk už 14. februára 1109 prenikol spoločne so svojim bratom Otom II. Čiernym, olomouckým kniežaťom, nečakane rýchlo až k Nitre. Tú sa mu síce nepodarilo dobyť, zato ale vyplienil jej podhradie. Na spiatocnej ceste stihol ešte olúpiť utečencov unikajúcich do bezpečia Nitry a s bohatou korisťou sa vrátil späť.¹⁵⁷

Vláda Kolomanovho syna a nástupcu Štefana II. sa začala fatálnou porážkou. Pôvodné rokovania za účelom obnovy priateľstva medzi mladým uhorským kráľom a českým kniežaťom Vladislavom v máji 1116, odohrávajúce sa na Lučskom poli na hraničnej rieke Olšave, sa po nedorozumeniach náhle zmenili na krvavú bitku medzi oboma táborami. Ten Štefanov bol nakoniec vyplienený, jeho oddiely porazené a spolu s ním zahnané na útek až k Váhu.¹⁵⁸ V nasledujúcom období sa nášho územia až do vpádu Tatárov (Mongolov) v roku 1241, resp. do vojen o babenberské dedičstvo nedotkla žiadna podstatnejšia vojenská kampaň. Snáď i to sa podpísalo pod pomalý zánik starých obranných zariadení.

Z uvedeného vyplýva, že nástupným priestorom útokov na územie dnešného západného Slovenska bola Bratislava a oblasť stredného Považia. Najmä pri vpádoch českých kniežat môžeme predpokladať, že využívali cesty Starohrozenkovským a Vlárskym priesmykom. Netreba však zabúdať ani na trasy cez Biele Karpaty údolím Klanečnice v smere na Stráni a údolím Bošáčky, medzi Uherským Brodom a Novým Mestom nad Váhom, resp. Beckovom. Beckov pritom kontroloval východnú vetvu tejto cesty cez Bánov, resp. strážil jej prechod cez Váh, kam Miroslav Zemek kladie most Belin, cez ktorý utekali Uhri po spomínanej porážke na Lučskom poli v roku 1116.¹⁵⁹ To znamená, že výpravy sa vyhýbali oblasti Záhoria a sledovali najkratšie trasy k hustejšie osídleným oblastiam.¹⁶⁰

Na záver tohoto stručného exkurzu možno skonštatovať, že umelé prekážky nachádzame do 13. storočia v podstate na všetkých významnejších prístupových cestách do krajiny. Možno povedať, že vytvárali premyslený, do hĺbky členený obranný systém kontrolujúci strategické pozície v konfiniu, a to podľa okolností buď priamo v pohraničných priesmykoch, alebo hlbšie vo vnútrozemí, u nás napr. na Dudváhu. Ešte výraznejšie sa to prejavilo v bezprostrednej blízkosti nášho územia v pokračovaní tohto systému v oblasti dnešného západného Maďarska a Burgenlandu, kde tiež pozorujeme viacero obranných línií. V blízkosti hraníc, alebo priamo na nich, napr. na rieke Litava nachádzame strážne osady a za nimi, okrem hradov (napr. Šopron, Mošon) i záseky a brány kontrolujúce cesty a ich prechody cez

¹⁵⁷ „Anno 1109 mense Februari ... Swatopluc... Ungariam cum exercitu magno et depopulato teritorio urbis Nitre dum reverteretur succeno eius suburbio, occurit multitudo fugientium cum equis, cum bobus et omnium rerum copia de villis ad civitatem, quos...rapiunt...“ GOMBOS, Albinus: *Chronica ab Adam – 1362*. ab Iohannes de Margnola. In *Catalogus fontium historiae Hungaricae II*. Budapestini 1937, s. 1303. Porovnaj HRDINA, ref 26, s. 170-171. Pozri tiež STEINHÜBEL, ref. 22, s. 300, 321-324. K problematike tohto vpádu ohľadom Ottovej osoby pozri MARSINA, ref. 35, s. 48 a nasl.

¹⁵⁸ HRDINA, ref. 26, s. 188-189. SOPKO, ref. 25, s. 56. K identifikácii lokality Lučské pole pozri ZEMEK, ref. 3, s. 6-13, a 54-60.

¹⁵⁹ HRDINA, ref. 26, s. 189. ZEMEK, ref. 3, s. 60, porovnaj s mapou na s. 32. Pozri pozn. č. 159.

¹⁶⁰ Aj keď nemožno porovnávať Malé Karpaty a Záhorie s rozľahlými lesmi východných Karpát o charaktere konfinia (v tomto prípade medzi Uhorskom a Haličskom) čiastočne vypovedá i osud uhorskej výpravy za vlády kráľa Kolomana (1095 – 1116) v roku 1099 proti Przemyslu na druhej strane Karpát, ktorá sa skončila úplným fiaskom. Zvyšky jeho oddielov, ktoré sa zachránili útekom do lesov, totiž prinútil hlad jesť „podošvy svojich topánok“. „*Qui autem ex Hungaris in silvis evaserat, pre necessitate famis soleas calciamentorum suorum assando comedebant*.“ DOMANOVSKY, Alexander. (ed.) *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH) I*. Budapest : 1937, s. 425-426. Porovnaj HALAGA, R. Ondrej. Sol'né hrady v Potísi a ranofeudálne pohraničie. In *Nové Obzory 4*. Košice 1962, s. 97.

močaristé oblasti riek Rába, Rábica a Litava.¹⁶¹ V tomto priestore nachádzame neporovnateľne väčšie množstvo informácií o obranných zariadeniach, než zo západného Slovenska, pretože tade to viedli hlavné prístupové trasy k centrám krajiny zo západu a napr. strážne osady tu miestami fungovali i v 14. storočí.¹⁶²

Na druhej strane však obranné zariadenia a strážne osady nachádzame i vo vnútrozemí, kde mali dohliadať na bezpečnosť ciest. Podstatným problémom je však skutočnosť, že skúmané objekty a štruktúry, na ktorých spočívala obrana pohraničia v 11.–12. storočí nemáme k nášmu územiu, až na jednu výnimku (Zoborská listina), podchytené v dobovom pramenom materiáli. A, naopak, väčšina údajov, ktoré k danej problematike máme k dispozícii, pochádza až z obdobia 13. storočia a neskôr, keď už ale tieto zariadenia prestávali fungovať a postupne zanikali. Toponymické údaje nám totiž prezrádzajú len miesto, príp. charakter určitej lokality, avšak ostatné údaje nám unikajú. Zrejme su i rozdiely v zachovanom pramenom materiáli medzi jednotlivými regiónmi Slovenska, kde najviac údajov máme k východným oblastiam, ktoré však boli, paradoxne, menej vystavené nepriateľským vpádom, než tie západnejšie. Inou otázkou je problematika rozpadu hradskej sústavy a donačnej politiky panovníkov v pohraničí, ako i prechodu ťažiska obrany na pevné kamenné hrady.

¹⁶¹ Čo sa týka strážnych osád, ide napr. o Lajta-Pordány, z roku 1395 ako „*Ewrpordan*“, teda Strážny Pordan na rieke Litava, kde žili „*spiculatores regis*“ ešte v roku 1376. V rovnakom komitáte Šopron to bola i osada Pötschnig (Pecsényéd) pripomínajúca existenciu pečenežskej strážnej osady, k roku 1265 ako Besenev. Ide aj o osady lukostrelcov, ako napr. osada „*Luer*“ pri Šoproni, ktorej osadenstvo sa spomína v listine Ladislava IV. v úlohe obrancov Šopronu počas vojen o babenberské dedičstvo. STANISLAV, ref. 102, s. 142 a 145. „*sagitarii nostri de willa Lwer iuxta Sopronium*“ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IV.* (CAC) Pest : Magyar tudományos akademia, 1862, č. 243, s. 380. Listina je bez udania roku vydania. Západným pohraničím sa zaoberá SZILÁGYI, Magdolna. *Árpád period communication networks: road systems in western Transdanubia.* (PhD. Dissertation) Central European University, Budapest 2012, s. 66-71, podrobne rozoberá cestné trasy s. 214-334, mapy s. 475-480. Dostupné na <http://goya.ceu.hu/record=b1164773~S0> (29. 11. 2013). Podobne KISS – TÓTH, ref. 2, s. 111-112. Brána jestvovala napr. pri Babóte, resp. pri Kapuvári, pozri pozn. č. 153. O zásekoch vieme najmä na základe exempcií panovníkov od povinnosti stavania zásekov, ako napr. v listine Ondreja II. z roku 1225 pre poddaných „*monasterio de monte a Borsianis*“ s majetkami v okolí rieky Rábice. „*Indulsimus etiam, ne populi ipsorum compellantur ire ad incidendas indagines vulgo Gepu.*“ FEJÉR, Georgii. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (CDH) III./ 2. Budae 1829, s. 69. O rok neskôr potvrdzuje túto donáciu i mladší kráľ Belo (IV.), s dodatkom, že ich poddaných nemôže nikto nútiť ani k výstavbe prekážok či uzáverov na rieke „*Iztra*“ „*Voluntus quoque, ut populus Ecclesiae nec ad incidendas indagines, nec ad clausuram aquae, vltra bibit, quod dicitur vulgo Iztra, a quoquo nullo modo cogantur ire.*“ CDH III./ 2, s. 89. Podobné privilégium pre svojich poddaných v Uhorsku získal i rakúsky kláštor v Heiligenkreuzi od Bela IV. v roku 1256 mimo hradu Moson. „*Concessimus etiam, ut populus praedictae Ecclesiae nec ad incidendas indagines nec fossam faciendam extra Castrum, vel circa Musuniense, siue... quoquam nullo modo ire compellatur.*“ CDH IV./ 2, Budae : 1829, s. 383. Záseky sa potom spomínajú aj v listine Ondreja II. z roku 1233 na rieke Rábica (Rábca). „*tenet metas cum indagibus regis, infra quas indagines currit fluius nomine Rabycha.*“ CDH III./ 2, s. 333. Medzi Szombathely a Kőrmendom máme k roku 1278 správu o starých zásekoch, priekopách a veľkej bráne na „*veľkej ceste*“ pri predaji zeme Zalak, neďaleko obce Sorkikápolna. ... „*locum castrum situm in terra Zalak cum fossatibus et indagibus antiquis, usque magnam portam sitam iuxta magnam viam.*“ CAC IX. č. 153, s. 216-217. Stál tam už hrad, resp. veža. Pozri KISS Gábor. Sorkifalud–Zalak s. 172-174. ISSN 1787-1093. In *Castrum Bene 5 (2007/1)* dostupné na http://www.castrumbene.hu/files/c5_08kirvez.pdf (13. 12. 2013).

¹⁶² Napr. medzi Güssingom a Borystyánkóm (Bernstein) existovali stráže ešte aj v 14. storočí, keď im v roku 1327 potvrdil výsady kráľ Karol Róbert. Ich úlohou bolo strážiť hranice s dobrými a rýchlymi koňmi a s príslušnou výbavou. Podobné výsady od spomínaného kráľa získali i stráže v Káte (Gát – vodné zatarasy) v Mošonskom komitáte v roku 1339. „*Laurentio, Ioanni et Nicolao, spiculatoribus nostri de Katha de comitatu Mosoniensi... primaeva libertate, ... in exercitio seruitii spiculationis in finibus Teutoniae continue residentes ... habebant, et habere dignoscantur;... conseruabimus;... quod iidem nostri Spicutores eorum seruitia et officia spiculationis, ... facere et exercere teneantur, more consueto absque, cuiusvis temporis interuallo, equis bonis, velocibus, sepe conseruatís, armati decenter incedentes;...*“ FEJÉR, Georgii. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (CDH) VIII./ 4. Budae 1832, s. 376-377. Pozri TAGÁNYI, ref. 1, s. 113. Porovnaj SZILÁGYI, ref. 161, s. 65.

Ďalšou otázkou je samotný posun hraníc súvisiaci s kolonizáciou konfinia, pri ktorom strácajú staré záseky a brány svoj význam, nehovoriac už o určení doby, keď sa tak stalo.

Príčinou výstavby prekážok boli, prirodzene, obranné účely, pritom ale nemožno podceňovať ani obchodné styky a intenzitu využitia ciest na tieto účely, s čím súvisí kontrola tohoto pohybu a jeho následné využitie (mýta a clá). Tieto cesty totiž mohli využívať ako kupci, tak i vojenské výpravy. Aj podľa rozmiestnenia jednotlivých objektov, resp. strážnych osád, je zrejmé, že obranné zariadenia mali chrániť v prvom rade úseky ciest v strategicky výhodných pozíciách. Samozrejme, sú tu rozdiely medzi vyššie položenými lokalitami, kde línie zásekov nemuseli byť príliš rozsiahle, a oblastami nížin, kde tieto línie mohli, či museli byť dlhšie a rozsiahlejšie. Celkovo sa však názory na význam a účel zásekov rôznia. Ide o to, či ich možno považovať za súvislé obranné línie, alebo sa stavali len na určitých úsekoch konfinia. Zdá sa, že prevláda skôr druhý z názorov, aj keď treba rozlišovať medzi jednotlivými lokalitami a miestnymi okolnosťami.¹⁶³

Tieto záseky, resp. brány, zatarasujúce cesty v pohraničí, sa teda osvedčili najmä v prípade veľkého počtu útočníkov. No ak mali útočiace oddiely výraznú prevahu, ich obranná funkcia kolabovala. Jasne sa to ukázalo pri vpáde Mongolov do Uhorska v roku 1241. Bol to zlomový bod, po ktorom sa obrana pohraničia prenášala na nové, kamenné hrady, kým staré záseky, upadajúce už predtým, strácali svoj význam ako nosný prvok obrany. Neznamená to, prirodzene, že ich už nikto nikdy nepoužil, zmienky o nich nachádzame totiž i v 14. storočí, vrátane novoveku, no využívajú sa skôr ako doplnok obranných opatrení v nevyhnutných prípadoch, a nie paušálne. So zásekmi a bránami zanikali následne i strážne osady, ale aj tu nájdeme výnimky. Snáď dlhšiu životnosť mali brány, ktoré mohli byť využité ako mýtné miesta. Môžeme teda hovoriť o systéme obrany zodpovedajúcom pomerom 11. a 12. storočia, ktorý sa však v 13. storočí už neosvedčil a bol nahradený iným, účinnejším.

P. ROHÁČ: INDAGINES – EINSCHNITTE IM VERTEIDIGUNGSSYSTEM DES MITTELALTERLICHEN KÖNIGREICH UNGARN AUF DEM GEBIET DER HEUTIGEN SLOWAKEI

Einschnitte – das heißt künstlich erzeugte Hindernisse, waren bis ins 13. Jahrhundert sehr verbreitet, und zwar an allen Zugangswegen und –Straßen ins Königreich Ungarn. Es darf behauptet werden, dass diese Einschnitte ein durchdachtes, in die Tiefe gegliedertes Verteidigungssystem darstellten, welches es ermöglichte, die strategischen Punkte im Grenzgebiet zu kontrollieren, und zwar je nach Bedarf entweder direkt in den grenznahen Bergpässen, oder im Binnenland, wie z. B. entlang des slowakischen Flusses Dudvák. Diese Tendenz wurde noch konsequenter verfolgt in der unmittelbaren Nähe der heutigen Slowakei, und zwar in der Fortsetzung des Verteidigungssystems im Gebiet des westlichen Teiles des heutigen Ungarns und in Burgenland, wo mehrere Verteidigungslinien nachverfolgt werden können. In Grenznähe, bzw. unmittelbar an der Grenze, z. B. am Fluss Leitha, können Wachposten und Wachansiedlungen vorgefunden werden, und direkt hinter ihnen stehen außer der Burgen (z. B. Ödenburg/Sopron, Moson) auch Einschnitte und Tore, die zur Kontrolle der Straßen gedient haben, und die Übergänge dieser Wege durch Sumpfgebiete der Flüsse Raab/Rába, Rabnitz/

¹⁶³ Prehľad názorov na túto tému podáva vo svojej štúdií ŠTEVÍK, ref. 134, s. 57, pozn. č. 43. Porovnaj ULIČNÝ, ref. 80, s. 683.

Répece/Rábnica und Leitha. Im Vergleich zur heutigen Westslowakei verfügen wir über wesentlich mehr Informationen betreffend Verteidigungseinrichtungen aus diesem Gebiet, denn gerade hier verliefen die Hauptzugangswege und Zugangsstraßen aus Westeuropa zu den Ballungsgebieten des Königreichs. Z. B. die Wachansiedlungen sind in diesem Gebiet sogar noch im 14. Jahrhundert vorzutreffen. Andererseits gab es auch im Binnenland zahlreiche Verteidigungseinrichtungen und Wachansiedlungen, wo sie für die Sicherheit der Wege, bzw. Straßen zuständig waren. Ein besonderes Problem für die historische Forschung besteht jedoch darin, dass die erforschten Objekte und Strukturen auf dem Gebiet der heutigen Slowakei, die die Grundlage der Verteidigung des Grenzlandes im 11. – 12. Jahrhundert bildeten, leider durch keine zeitgenössischen schriftlichen Quellen (bis auf die einzige Ausnahme der Urkunde von Zobor aus den Jahren 1111 – 1113) belegt werden können. Der Großteil an Schriftgut, der den Forschern dieser Problematik zur Verfügung steht, stammt aus dem 13. Jahrhundert und der Folgezeit, als die Verteidigungsanlagen schrittweise aufgelöst wurden. Der Aussagewert von toponomastischen (ortsnamenkundlichen) Angaben begrenzt sich ausschließlich auf den Ort, bzw. den Charakter einer bestimmten Ortschaft. Darüber hinaus gibt es wesentliche Unterschiede, was das erhaltene Schriftgut betrifft, unter den einzelnen Regionen der heutigen Slowakei; die meisten Angaben beziehen sich auf die östlichen Gebiete, die im Gegensatz zu den westlichen Ländern paradoxerweise weniger den feindlichen Überfällen ausgesetzt waren. In diesem Zusammenhang stellen sich noch zwei weitere Fragen: zum einen die Problematik der Auflösung des Burgnetzes und der Donationspolitik der Herrscher in den Grenzgebieten, und der Verlagerung des Schwerpunktes der Verteidigung auf feste, aus Steinen erbaute Burgen, und zum anderen die eigentliche Verschiebung der Grenzen im Zusammenhang mit der Kolonisierung der Grenzgebiete; infolge dieser Entwicklung verloren die alten Verteidigungseinschnitte und Tore an ihrer Bedeutung.

Als der Hauptgrund für den Bau der Verteidigungseinschnitte sind natürlicherweise die Verteidigungszwecke zu nennen, jedoch auch die Bedeutung der Handelsbeziehungen und die Nutzung von Handelswegen, und die hiermit verbundene Kontrolle der Straßen (Maut- und Zollerhebung), sollte nicht unterschätzt werden. Diese Wege wurden dann sowohl durch Käufer, als auch Militärexpeditionen genutzt. Schon anhand der Verlagerung einzelner Objekte, bzw. der Wachansiedlungen wird deutlich, dass die Verteidigungseinrichtungen in erste Linie die Straßenabschnitte an strategisch günstigen Stellen schützen sollten. Hierbei gab es verständlicherweise Unterschiede zwischen höher gelegten Ortschaften, wo es keinen Bedarf an dicht zerstreuten Verteidigungseinschnitten gab, und den Tiefebene, wo diese Verteidigungslinien länger und ausgedehnter waren. Die Meinungen betreffend Bedeutung und Zweck der Verteidigungseinschnitte unterscheiden sich. Handelte es sich um kontinuierliche, beständige Verteidigungslinien, oder wurden sie nur in bestimmten Abschnitten des Grenzlandes erbaut? Alles scheint dafür zu sprechen, dass die zweite Meinung mehr Anhänger hat. Nichts desto trotz müssen landesspezifische Besonderheiten berücksichtigt werden.

Die Verteidigungseinschnitte, bzw. –tore, die als Wegsperren im Grenzgebiet dienten, waren meistens nur dann ihrer Rolle gerecht, wenn die Anzahl der Angreifer nicht allzu groß war. Falls jedoch die stürmenden Feindverbände große Überzahl hatten, so brach das Verteidigungssystem zusammen. Dieser Fall trat z. B. beim Einfall der Mongolen ins Königreich Ungarn im Jahre 1241 ein. Es war ein

Schlüsselereignis und Knackpunkt; danach wurde die Hauptlast der Verteidigung des Grenzgebiets auf baufeste, steinerne Burgen verlegt. Der Untergang der Verteidigungseinschnitte als wichtiges Bindeglied der Verteidigungslinie wurde somit bekräftigt. Trotz der Tatsache, dass dieses Verteidigungselement an Bedeutung verloren hat, wurde auf die Einschnitte ab und zu zurückgegriffen – noch im 14. Jahrhundert, und auch später, in der Neuzeit, werden sie schriftlich erwähnt, und zwar als Ergänzung im Rahmen der Verteidigungsmaßnahmen in besonderen Fällen. Eine der Begleiterscheinungen des Untergangs von Verteidigungseinschnitten und –toren war die Auflösung der Wachansiedlungen, obwohl auch hier auf einige Ausnahmen hingewiesen werden kann. Die Verteidigungstore freuten sich über ein längeres Leben – im späteren Verlauf wurden sie als Mautstellen genutzt. Zusammenfassend darf festgestellt werden, dass die Verteidigungseinschnitte ein Abwehrsystem darstellten, das den Bedingungen des 11. und 12. Jahrhunderts entsprach. Im 13. Jahrhundert konnte sich dieses Verteidigungssystem nicht mehr bewähren und wurde durch ein neues, effektiveres, ersetzt.